

אמצעי התשלום, האשראי והמוסדות הבנקאיים¹

1. קווים עיקריים להתפתחות מערכת הכספים

מבחינת ההתפתחויות המוניטאריות מתחלקת שנת 1961 לשתי תקופות משנה. במחצית הראשונה של השנה חלה התרחבות מוניטארית מהירה, בעוד שבמחצית השנייה הואט התהליך במידה ניכרת ובחודשים האחרונים אף חל צמצום. התפתחויות אלה משתקפות בעיקר בנתונים על אמצעי התשלום, בצד מרכיבי ההתרחבות, ובנתונים על יתרות מטבע החוץ ועל האשראי הבנקאי לציבור, בצד מקורותיה.

בששת החודשים הראשונים של השנה עלו אמצעי התשלום ב-121 מיליון ל"י ואילו במחצית השנייה — ירדו ב-32 מיליון ל"י. השפעת ההרחבה של שני הגורמים שחוללו את ההתרחבות המוניטארית ב-1961 — צבירת יתרות מטבע החוץ והרחבת האשראי הבנקאי לציבור — התרכזה בעיקר במחצית הראשונה של השנה. התוספת, נטו, ליתרות מטבע החוץ במערכת הבנקאות הסתכמה במחצית זו ב-121 מיליון ל"י, בעוד שבמחצית השנייה פחתו היתרות ב-6 מיליון ל"י על אף גידול של 14 מיליון ל"י בדצמבר. האשראי הבנקאי לציבור, בניכוי האשראי מתוך פקדונות הציבור למתן הלוואות², הורחב בחודשים ינואר עד יוני ב-95 מיליון ל"י, ובחודשים יולי עד ספטמבר ב-46 מיליון ל"י, ואילו ברבע האחרון של השנה חל בו צמצום של 22 מיליון ל"י.

לעומת זאת היתה לעסקות הממשלה עם מערכת הבנקאות בשנת 1961 השפעה מצמצמת בתחום המוניטארי, בייחוד במחצית הראשונה של השנה. חוב הממשלה, נטו, למערכת הבנקאות פחת במשך השנה ב-48 מיליון ל"י, ומזה ביותר מ-46 מיליון ל"י בששת החודשים הראשונים. ההתפתחויות במחצית הראשונה של 1961 הן המשך למגמת ההתרחבות המוניטארית המואצת שהחלה בשנת 1960. לאחר שנתיים של האטה הוחש תהליך הרחבת אמצעי התשלום בראשית 1960 כתוצאה מהצבירה המוגברת של יתרות מטבע חוץ ומהגידול הרב באשראי הבנקאי לציבור. תהליך ההתרחבות המהירה נמשך עד אמצע שנת 1961. בתקופה שבין יולי 1960 ליוני 1961 עלו אמצעי התשלום ב-170 מיליון ל"י, והאשראי הבנקאי לציבור הורחב כמעט ב-200 מיליון ל"י, שהן כ-35 אחוזים — שיעור הגבוה מאשר בכל שנה קודמת. התרחבות מהירה זו הביאה להגדלת הגירעון במאזן סחר החוץ בשנתיים האחרונות ולהחשת העלייה ברמת המחירים החל במחצית השנייה של 1960, דבר שהגביר את ההכרה בצורך בשינוי שער המטבע. ב-12 החודשים שבין יולי 1960 ליוני 1961 עלה מדד המחירים לצרכן ב-7.5 אחוזים לערך³, שיעור העלייה הגבוה ביותר מזה שנים אחדות. הגידול הרב באשראי ובנוזלות הכללית במשק איפשרו עלייה מהירה בהכנסות הכספיות והביאו להגברת הביקוש בקצב מהיר מזה של הגידול בייצור המקומי. כתוצאה

¹ להוציא את בנק החקלאות לישראל שנוכלל בין המוסדות הכספיים בפרק י"ז.

² בעיקר אשראי מפקדונות קופות גמל ומוסדות שונים, למתן הלוואות.

³ להוציא פירות וירקות. המדד הכולל פירות וירקות עלה ב-12 חודשים אלה ב-9.5 אחוזים.

לוח י"ד-1

גידול הנכסים הכספיים שבידי הציבור, לפי המקורות והמרכיבים, 1955 עד 1961*

(מסוף שנה לסוף שנה)

העלייה או הירידה (-)														
מיליוני ל"י							אחרים							
1961	1960	1959	1958	1957	1956	1955	1961	1960	1959	1958	1957	1956	1955	
ה מקורות														
30.0	62.1	58.4	76.4	-29.9	14.2	23.2	114.5	146.1	86.7	64.3	-35.9	14.9	19.8	צבירת יתרות מטבע חוץ**
26.7	27.4	24.8	19.1	21.0	15.6	10.2	172.9	139.1	101.0	65.1	59.3	38.1	22.5	הרחבת אשראי לציבור
-13.4	-1.1	1.4	12.5	20.5	31.7	28.6	-48.0	-4.1	5.1	39.6	54.0	63.3	44.4	הרחבת אשראי לממשלה
***	***	***	***	***	***	***	2.1	4.7	-10.9	-3.6	3.7	-2.4	-0.8	גורמים אחרים, נטו
17.5	26.2	20.0	22.2	12.2	20.7	18.5	241.5	285.8	181.9	165.4	81.1	113.9	85.9	סך כל המקורות
ה מרכיבים														
10.1	21.3	10.0	14.5	11.4	23.3	20.4	88.9	154.3	66.0	83.7	58.9	97.6	71.2	אמצעי תשלום
30.7	35.9	46.4	48.5	15.2	12.6	12.8	152.6	131.5	115.9	81.7	22.2	16.3	14.7	פקדונות פחות נזילים**
17.5	26.2	20.0	22.2	12.2	20.7	18.5	241.5	285.8	181.9	165.4	81.1	113.9	85.9	סך כל הנכסים הכספיים

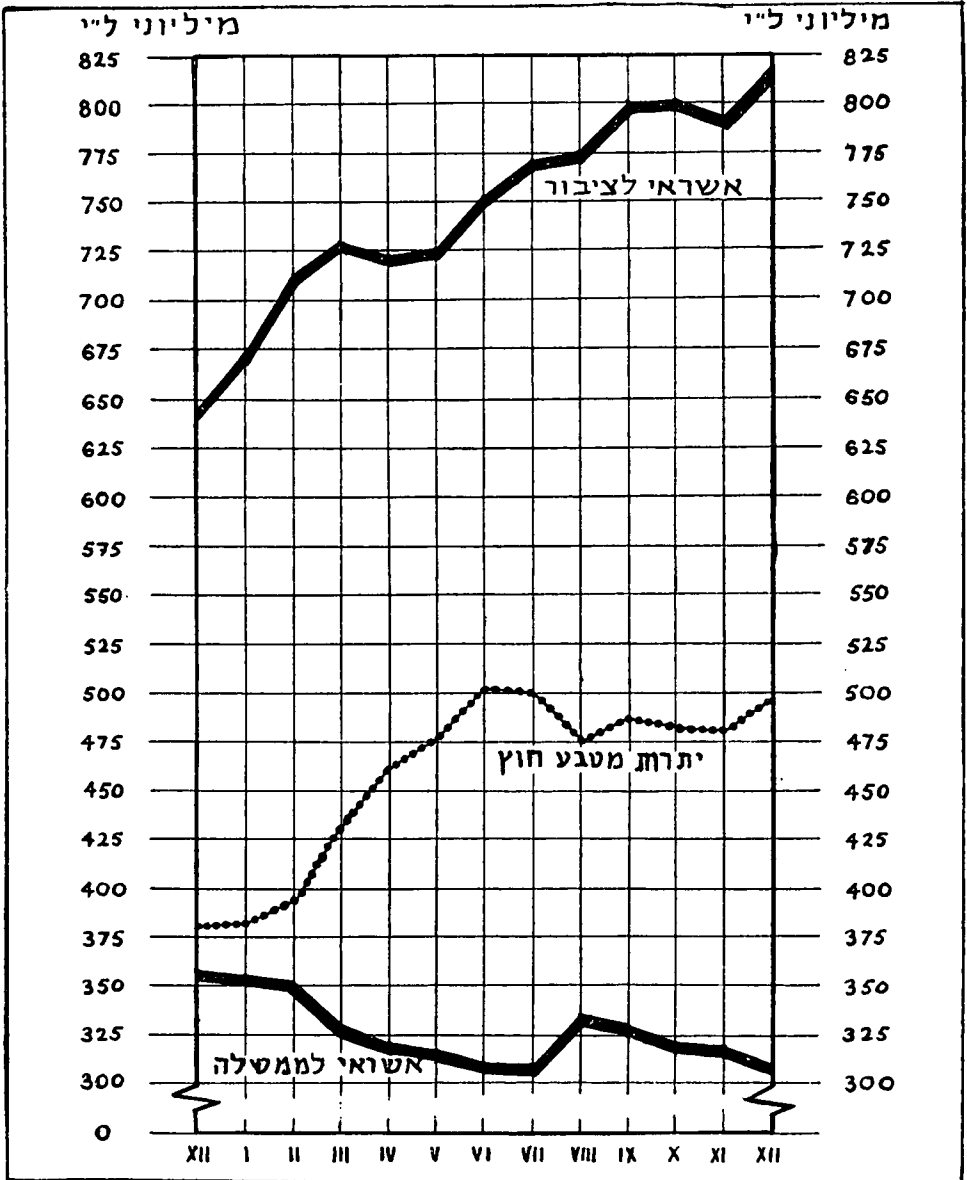
* להוציא את בנק ההקלאות לישראל.

** לפני שנת 1957 ואילך — מספרים פתוקנים, לאחר ניכוי פקדונות תושבי חוץ (פת"ח).

*** היתרה בסעיף זה היא קטנה, ולעיתים אף שלילית, ושיעורי השינוי בה, המניעים לעיתים למאות אהוים כתוצאה מתנודות קלות, הם נפולים משמעות.

מקורות הגידול העיקריים של הנכסים הכספיים שבידי הציבור,
לפי חודשים, 1961

(מיליוני ל"י)

מכך עלו המחירים וגדל עודף היבוא. העלייה במחירים המקומיים יחסית למחיריהם של מוצרי יבוא שונים, לרבות המכסים וההיטלים¹, עודדה את הגדלת היבוא וגרמה להרחבת הפער במאזן סחר החוץ.

בנסיבות אלה היה מקום לנקוט באמצעי ריסון מוניטאריים, על-מנת להחליש את הלחצים מצד הביקוש, כבר ב־1960. לצורכי פיקוח מוניטארי עומד לרשות בנק ישראל, למעשה, מכשיר יעיל אחד: שינויים בשיעורי הנזילות, שאותם חייבים המוסדות הבנקאיים לקיים לגבי פקדונות הציבור. חוק הריבית מונע שימוש בשינוי שער הריבית כאמצעי להכוונת כמות האשראי, והיקפו המצומצם של שוק הכספים בארץ מגביל את האפשרויות לספיגת כוח קנייה באמצעות מכירת ניירות ערך². אולם נתברר שגמישותו של המכשיר שברשות הבנק לא תמיד מספקת. בשל הנוהל החוקי הממושך, הכרוך בביצוע שינויים בשיעורי הנזילות, לא ניתן היה להעלות את שיעורי הנזילות אלא בסוף מארס 1961.

במשך שנת 1961 הוחמרו הוראות הנזילות כמה פעמים על-מנת לבלום את הרחבת האשראי. בסוף מארס הועלו שיעורי הנזילות המינימליים בשני אחוזים, מ־38 ל־40 אחוזים³. כן הוטלה חובת החזקת נכסים נזילים גם על התוספת לפקדונות לתקופה העולה על 18 חודש, אשר לפני כן היו פטורים מחובת הנזילות⁴. בסוף יוני בוטלה האפשרות לקיים "נזילות מעורבת", כלומר האפשרות לכלול במסגרת הנכסים הנזילים עודפי נכסים במטבע חוץ על ההתחייבויות במטבע חוץ; ביטול זה כמוהו כהעלאה נוספת של שיעורי הנזילות. בסוף אוקטובר הועלו שיעורי הנזילות המינימליים בשני אחוזים נוספים⁵. ההוראות לא חייבו כיסוי לאלתר של הגירעונות בנכסים הנזילים, שנוצרו כתוצאה משינויים אלה, אלא הסתפקו בהטלת חובה להפנות לתכלית זו חלק מהגידול בפקדונות הציבור במוסדות הבנקאיים⁶. כתוצאה מכך היתה ההשפעה המרסנת של צעדים אלה בעלת תוקף, למעשה, רק בחודשים אפריל עד יוני, כל עוד הוסיפו הפקדונות לגדול. במחצית השנייה של השנה חלה ירידה ביתרת הפקדונות, ולכן לא היה צורך לצמצם את הגירעון "המוכר" בנזילות. לעומת זאת מילא הגירעון "המוכר", שנוצר בעקבות השינויים בהוראות במשך שנת 1961⁷, תפקיד חשוב במניעת הגידול באשראי לאחר הפיחות בפברואר 1962, עת חל גידול רב בפקדונות הציבור ובנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים כתוצאה מהמרה מוגברת של מטבע חוץ, בשער החליפין הגבוה יותר. במשך חודשים אחדים במחצית השנייה של 1961 חלה הרחבה באשראי, בחלקה על-יסוד שחרורים מנזילות ובחלקה תוך עבירה על הוראות הנזילות ויצירת גירעון "אסור" בנזילות. אולם הקנס הגבוה, המוטל על הגירעון "האסור", אילץ את המוסדות הבנקאיים בסופו של דבר לצמצם את האשראי על-מנת להקטין את הגירעון. במסגרת

¹ המחירים הבינלאומיים של מוצרי היבוא אף ירדו במקצת ב־1961 לעומת עלייה של 8 אחוזים ברמת המחירים המקומיים. חלה, אמנם, עלייה בשיעורי המכס וההיטלים על מוצרי יבוא שונים, אך השפעתה על המחיר הממוצע של מוצרי היבוא היתה מועטת ביותר.

² נוסף להכנסה ממלוות פנים המיועדת למימון הוצאות הממשלה.

³ להלכה הועלו שיעורי הנזילות על פקדונות במטבע ישראלי, החייבים בנזילות, ב־4 אחוזים, מ־58 ל־62 אחוזים, אך בד בבד עם זאת הוגדל שיעור האשראי המכוון, המשוחרר מנזילות, מ־20 ל־22 אחוזים; יוצא, איפוא, ששיעורי הנזילות המינימליים הועלו, למעשה, בשני אחוזים בלבד, מ־38 ל־40 אחוזים.

⁴ לגבי יתרת הפקדונות ב־31 בדצמבר 1960 הותרה השלמה הדרגתית של מיכסת הנכסים הנזילים תוך תקופת מעבר של ארבע שנים, החל בינואר 1962.

⁵ פירוט הוראות הנזילות בשנת 1961 ודברי הסבר להן הובאו בסקרי בנק ישראל 15 ו־16.

⁶ ההוראות מסוף מארס ומסוף יוני חייבו את המוסדות הבנקאיים להפנות 19 אחוזים מסכום הפקדונות הנוספים לכיסוי הגירעון שנוצר. החל באוקטובר 1961 היה על המוסדות הבנקאיים להחזיק נכסים נזילים בשיעור 64 אחוזים ולהפנות 18 אחוזים לכיסוי הגירעון, שנוצר בעקבות ההוראות מסוף מארס ומסוף יוני, ואת 18 האחוזים הנותרים — לכיסוי הגירעון החדש. כלומר, יכולים היו להלוות רק את 22 האחוזים שבמסגרת השחרורים מנזילות, הניתנים בהכונת בנק ישראל.

⁷ הגירעון "המוכר" של כלל המוסדות הבנקאיים הגיע ל־70 מיליון ל"י, בקירוב.

הפעולות להפגת הלחץ האינפלציוני במשק עסק בנק ישראל גם בפעולות שכנוע של הממשלה וגופים ציבוריים שונים להימנע ככל האפשר ממימון אינפלציוני, ואכן היתה לפעולות הממשלה בשנת 1961 השפעה מצמצמת בתחום המוניטארי.

הגורם העיקרי, שפעל להקטנת כמות אמצעי התשלום במחצית השנייה של 1961, היה הירידה בהיקף ההמרה של מטבע חוץ, שמקורה הן בגורמים עונתיים והן בציפיות לפיחות. יתרות מטבע החוץ, נטו, פחתו, אמנם, בסכום לא גדול, שכן נמשך זרם הפיצויים האישיים וההעברות האחרות. אולם בעקבות התגברות הציפיות לפיחות לא הומר כלל חלק ניכר מתקבולים אלה באמצעי תשלום, אלא הופקדו כפקדון במטבע חוץ או כפקדון לזמן קצוב הצמוד לשער המטבע. הירידה באמצעי התשלום במחצית השנייה של 1961 וההאטה הניכרת בהרחבת האשראי לא הביאו להאטת הגידול בתעסוקה ובתוצר הלאומי, אך היתה להם השפעה ממתנת על העלייה ברמת המחירים. במחצית זו פעלו כמה גורמים, בייחוד מצד הוצאות הייצור, אשר, לכאורה, צריכים היו להביא לעליית מחירים רבה יותר מאשר במחצית הראשונה של השנה. העלאות השכר הגדולות התרכזו בעיקר במחצית השנייה של השנה. שכר היסוד של העובדים במרבית ענפי המשק הועלה בחודש מאי ב־6 אחוזים באופן רטרואקטיבי מינואר 1961, ובחודש יולי הוגדל שיעור תוספת היוקר ב־5 אחוזים. אך התפתחות המחירים היתה שונה מכפי שניתן היה לצפות על יסוד התפתחות זו. מדד המחירים לצרכן, להוציא פירות וירקות, עלה במחצית הראשונה של השנה ב־5 אחוזים ובמחצית השנייה — ב־2 אחוזים בלבד. גם מדדי מחירים אחרים מצביעים על האטת עליית המחירים במחצית השנייה של השנה. נראה שרווחים מוגדלים מתקופת הביקוש הגואה בראשית השנה ולפני כן איפשרו ליצרנים ולמשווקים לספוג חלק ניכר מההתייקרות בהוצאות הייצור ללא העלאות מחירים. אפשר להניח, שהצמצום המוניטארי והגבלות האשראי, שפעלו להקטנת הביקוש הכולל במשק, היו בין הגורמים החשובים שמנעו את המשך העלייה המהירה ברמת המחירים במחצית השנייה של 1961. מצב הנזילות המתוח במשק לא איפשר הגדלה רבה יותר של מלאי מוצרי היבוא למטרות ספקולטיביות בחודשי השנה האחרונים, שבהם גברו הציפיות לפיחות, ומנע בכך הרעה נוספת במאזן סחר החוץ.

הנכסים הכספיים שבידי הציבור גדלו מסוף דצמבר 1960 ועד סוף דצמבר 1961 ב־242 מיליון ל"י. אמצעי התשלום עלו ב־89 מיליון ל"י — גידול של 10 אחוזים; והפקדונות הפחות נזילים עלו ב־153 מיליון ל"י — גידול של 31 אחוזים. אולם בגלל הירידה הניכרת בסכום אמצעי התשלום בסוף השנה משתנית התמונה, כאשר במקום להתבונן בגידול מראשית השנה ועד סוף השנה מתבוננים אנו בשינוי ביתרה השנתית הממוצעת של הנכסים הכספיים: בשנת 1961 היתה זו גבוהה ב־291 מיליון ל"י או ב־23 אחוזים מאשר בשנת 1960. הסכום השנתי הממוצע של אמצעי התשלום גדל ב־148 מיליון ל"י, שהן כ־18 אחוזים, והיתרה הממוצעת של הפקדונות הפחות נזילים — ב־143 מיליון ל"י, שהן 33 אחוזים. שיעורי גידול אלה בסכום הממוצע של הנכסים הכספיים ושל אמצעי התשלום הם הגבוהים ביותר מזה שנים מספר.

המקורות להתרחבות המוניטארית היו הרחבת האשראי הבנקאי לציבור והצבירה של יתרות מטבע חוץ על ידי מערכת הבנקאות. כלל האשראי הבנקאי לציבור¹ גדל מראשית 1961 ועד סופה ב־173 מיליון ל"י, שהן כ־27 אחוזים, ויתרות מטבע החוץ, נטו — ב־114 מיליון ל"י, שהן 30 אחוזים. לעומת זאת פחת חוב הממשלה, נטו, למערכת הבנקאות ב־48 מיליון ל"י. בשנת 1961 ספגה הממשלה מן המשק הכנסות רגילות במסגרת התקציב וסכומים אחרים מחוץ לתקציב² בהיקף רב יותר מהסכומים שהוזרמו על ידה למשק בצורת הוצאות ותשלומים שונים. עודף זה של

¹ לרבות אשראי מפקדונות הציבור למתן הלוואות.

² ראה סעיף 4 (ב) להלן.

לוח י"ד-2

גידול הנכסים הכספיים שבידי הציבור, מממוצע שנתי לממוצע שנתי, לפי המקורות והמרכיבים, 1956 עד 1961 *

העלייה או הירידה (-)											
מיליוני ל"י						אחוזים					
1961	1960	1959	1958	1957	1956	1961	1960	1959	1958	1957	1956
ה מקורות											
19.6	-7.1	5.2	91.3	110.0	137.0	18.1	-5.6	4.3	72.6	50.7	41.9
צבירת יתרות מטבע חוץ**											
28.3	42.5	57.6	84.2	122.5	185.7	12.0	16.1	18.8	23.1	27.3	32.5
הרחבת אשראי לציבור											
36.6	79.1	60.6	0.5	2.2	-29.4	20.7	37.1	20.7	0.1	0.6	-8.3
הרחבת אשראי לממשלה											
-3.5	4.1	0.3	7.9	-7.3	-2.1	***	***	***	***	***	***
גורמים אחרים, נטו											
81.0	118.6	123.7	183.9	227.4	291.2	15.6	19.7	17.2	21.8	22.1	23.2
סך כל המקורות											
ה מ ר כ י ב י ם											
71.1	91.0	85.3	80.8	99.6	147.7	17.9	19.4	15.2	12.5	13.7	17.9
אמצעי תשלום											
9.9	27.6	38.4	103.1	127.8	143.5	8.1	20.9	24.0	52.0	42.4	33.4
פקדונות פחות נזילים**											
81.0	118.6	123.7	183.9	227.4	291.2	15.6	19.7	17.2	21.8	22.1	23.2
סך כל הנכסים הכספיים											

* להוציא את בנק ההקלאות לישראל.

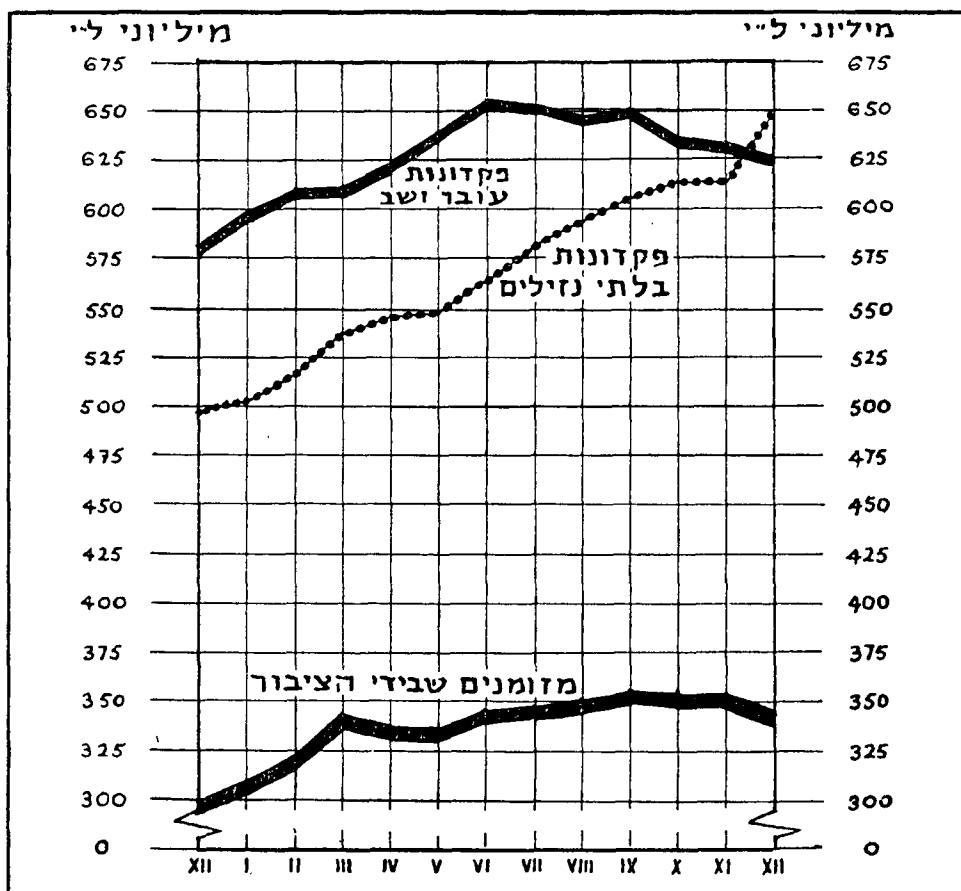
** להוציא את הפת"ח.

*** היתרה הממוצעת בסעיף זה היא קטנה, ולעתים אף שלילית, ושיעורי השינוי בה, המניעים לעיתים למאות אחוזים כתוצאה מתנודות קלות. הם נטולי משמעות.

תקבולים על התשלומים איפשר לממשלה להקטין את החוב, נטו, למערכת הבנקאות ולצמצם בדרך זו את ההתרחבות המוניטארית במשק. מבחינת משקלם של מקורות ההתרחבות המוניטארית דומה שנת 1961 לשתי השנים שקדמו

דיאגרמה י"ד-2

הנכסים הכספיים שבידי הציבור, 1961

לה. אולם אם נשווה את שלוש השנים הללו לאלה שקדמו להן, נגלה תמורה ניכרת. הן במשקל מקורות ההתרחבות המוניטארית והן במשקל מרכיביה.

בעוד שבשנים 1956 עד 1958 היה הגורם העיקרי להתרחבות המוניטארית במשק — הגידול באשראי לממשלה ממערכת הבנקאות, והוא שהיווה במישורין מקור ליותר ממחצית הגידול בסכום השנתי הממוצע של הנכסים הכספיים, הרי בשלוש השנים האחרונות חדלה הממשלה, למעשה, לממן את הוצאותיה באמצעות אשראי בנקאי נוסף. ב־1961 אף חלה ירידה ביתרה הממוצעת של חוב הממשלה.

מגמה הפוכה מציינת, לעומת זאת, את השפעת הצבירה של יתרות מטבע החוץ. בשנים 1956 עד 1958 עדיין היתה צבירת היתרות מוגבלת בהיקפה, ותרומתה להתרחבות המוניטארית היתה

**הגידול ביתרה השנתית הממוצעת של הנכסים הכספיים שבידי הציבור,
לפי המקורות והמרכיבים, 1956 עד 1961***

(אחוזים)

העלייה או הירידה (-) השנתית הממוצעת			
1961	1959 עד 1961	1956 עד 1958	
ה מקורות			
47.0	48.3	7.5	צבירת יתרות מטבע חוץ**
63.8	54.5	39.1	הרחבת אשראי לציבור
-10.1	-2.9	53.6	הרחבת אשראי לממשלה
- 0.7	0.1	-0.2	גורמים אחרים, נטו
100.0	100.0	100.0	סך הכל המקורות
ה מרכיבים			
50.7	46.1	77.8	אמצעי תשלום
49.3	53.9	22.2	פקדונות פחות נוילים**
100.0	100.0	100.0	סך כל הנכסים הכספיים

* להוציא את בנק ההקלאות לישראל.

** מספרים מתוקנים, לאחר ניכוי פקדונות תושבי חוץ (פת"ח).

מצומצמת. בשלוש השנים האחרונות חל גידול רב בסכום יתרות מטבע החוץ שברשות מערכת הבנקאות, וגורם זה נהפך למקור עיקרי של ההתרחבות המוניטארית. הסכום השנתי הממוצע של יתרות מטבע החוץ, נטו, במערכת הבנקאות גדל בשנים 1959 עד 1961 ביותר מ-60 מיליון דולר לשנה. צבירה מואצת זו הושגה על אף העלייה בגירעון השוטף במאזן התשלומים בשנתיים האחרונות, והיא נתאפשרה על ידי הזרם המוגבר של יבוא החוץ, שעלה בהיקפו על עודף היבוא. גם משקלו של האשראי הבנקאי לציבור עלה בשלוש השנים האחרונות לעומת השנים 1956 עד 1958. הרחבת האשראי לציבור קשורה במידה רבה בצבירת יתרות מטבע החוץ. חלק ניכר מתוספת היתרות הומר באמצעי תשלום, ומרכיבם של אלה הופקדו על ידי הציבור במוסדות בנקאיים, דבר שהגדיל את סכום הנכסים הנוילים שברשותם ואיפשר להם להרחיב את האשראי. בחלק מגידול האשראי לציבור אפשר, אולי, לראות תחליף לאשראי הבנקאי לממשלה, שמשקלו הלך ופחת — שכן מאידך גדלו התחייבויות הממשלה ליחידות שונות במשק, בייחוד בשנת 1959. אולם חלקו המכריע הוא, ללא ספק, בבחינת תוספת נקיה לסך האשראי. בשנת 1961 חלה אף ירידה באשראי מצד ספקים, קבלנים וגופים שונים, לממשלה, ולכן לא נזקקו הללו לאשראי בנקאי לשם מימון עסקותיהם עם הממשלה.

גם במשקל המרכיבים של תוספת הנכסים הכספיים חלה תמורה. בעוד שבשנים 1956 עד 1958 התבטאה ההתרחבות המוניטארית בחלקה המכריע בגידול אמצעי התשלום, עלה בשנים האחרונות במידה ניכרת חלקם של הפקדונות הפחות נוילים. התפתחות זו קשורה בכמה גורמים. חלק ניכר מהתוספת לפקדונות הפחות נוילים נובע מהפקדת כספי פיצויים אישיים מגרמניה

בפקדונות מיוחדים. הגברת זרם הפיצויים האישיים בשנים האחרונות והתגברות הציפיות לפיחות מידי פעם בפעם הביאו לגידול מהיר בסכום הפקדונות הללו, שהם פקדונות במטבע חוץ (ת"מ"מ) או פקדונות הצמודים לשער המטבע (פ"ק). בשנים 1959 עד 1961 גדלה יתרת פקדונות אלה כמעט ב־100 מיליון דולר. גורם אחר הוא ההסדר המיוחד עם קופות הגמל, שבמסגרתו הפקידו הללו במוסדות הבנקאיים סכומים ניכרים מהצבירה המוגברת של קרנותיהן בשנים 1958 עד 1960, בפקדונות מיוחדים, הנחשבים כ"השקעה מוכרת" לצורכי התקנות הקובעות את אופן השימוש בכספי הקופות. פקדונות אלה הם פקדונות לזמן קצוב, וברובם הגדול הם צמודים למדד המחירים לצרכן.

הגידול המהיר בפקדונות הפחות נזילים בשנים האחרונות משמעו, שחלק ניכר מהגידול ביתרות מטבע החוץ ובאשראי הבנקאי לא הביא ליצירת אמצעי תשלום נוספים. חלק מהתוספת ליתרות מטבע החוץ לא הומר כלל באמצעי תשלום, אלא הופקד על ידי מעבירי המטבע בפקדונות מיוחדים, שאינם בגדר אמצעי תשלום. מאידך, ניתן חלק מן האשראי הבנקאי לציבור מתוך פקדונות מיוחדים למתן הלוואות, של קופות הגמל או של מוסדות אחרים. אשראי זה אינו כרוך כלל ביצירת אמצעי תשלום חדשים, ואין בו אלא העברת כספים מרשות לרשות בלבד. הפקדונות למתן הלוואות אינם כפופים להוראות הנזילות אם הם משמשים למתן אשראי למטרות שאושרו על ידי בנק ישראל ומשרד האוצר. גם הגדלת הפקדונות הרגילים לתקופה קצובה פועלת להקטנת כמות אמצעי התשלום. מכאן, שהגידול המהיר בפקדונות הפחות נזילים מילא בשנים האחרונות תפקיד לא מבוטל בבלימת השפעתם של הגידול ביתרות מטבע החוץ ובאשראי הבנקאי, על הגידול בכוח הקנייה הפעיל במשק.

אולם יש לזכור שמידת נזילותם של חלק ניכר מהפקדונות הפחות נזילים היא רבה למדי; למעשה, ניתן להפוך חלק מהם בכל עת לאמצעי תשלום, ומשום כך מהווים הם פוטנציאל להגדלת הביקוש הכולל במשק. חומרתה של בעיה זו הובלטה לאחר הפיחות, בשעה שגברה המשיכה של פקדונות מטבע חוץ ושל פקדונות הצמודים לשער המטבע.

הגדלת רזרבות המשק במטבע חוץ, אשר כשלעצמה היא תופעה רצויה, נהפכה בשנים האחרונות לגורם-המפתח בהתרחבות המוניטארית ובהיווצרות הלחצים האינפלציוניים במשק. תהליך צבירת היתרות נמשך עדיין בממדים ניכרים, ותוצאות הלוואי שלו בתחום המוניטארי עוד הוחמרו לאחר הפיחות בפברואר 1962. הבעיה המרכזית של המדיניות המוניטארית בנסיבות הקיימות היא נקיטת אמצעים מפיצים, שיהא בהם כדי לבטל חלק גדול ככל האפשר מתוצאות הלוואי הבלתי רצויות של צבירת היתרות ושל ההמרה מתוך היתרה הקיימת של פקדונות מטבע חוץ. תהליך הצבירה מתנהל בשנים האחרונות במתכונת עונתית קבועה למדי. ההשפעה האינפלציונית של גורם זה מורגשת בעיקר במחצית הראשונה של השנה, ולכן יש למנוע במידת האפשר את הרחבת האשראי בחודשים אלה. בשעה שגדלה הנזילות הכללית במשק בעקבות המרת מטבע חוץ, פוחת הצורך בהרחבת אשראי. מן ההכרח שהמדיניות המוניטארית תהיה גמישה יותר, ולשם כך נדרשת גמישות-יתר בהנהגת שינויים בשיעורי הנזילות, ואולי אף העמדת כלים נוספים לרשות המדיניות המוניטארית.

2. אמצעי התשלום

מסוף דצמבר 1960 עד סוף דצמבר 1961 מסתכמת העלייה באמצעי התשלום ב־88.9 מיליון ל"י, שהן 10.1 אחוזים בלבד. ברם, תוצאה נמוכה זו מושפעת מהתנאים המיוחדים שצינו את שתי נקודות המדידה: נקודת המוצא — סוף 1960 — שהיתה גבוהה במיוחד, והנקודה הסופית — סוף 1961 — שהיתה נמוכה יחסית בגלל הירידה הניכרת בסכום אמצעי התשלום ברבע האחרון של השנה. כשאנו מודדים, לעומת זאת, את השינויים ברמה השנתית הממוצעת של אמצעי התשלום,

לוח י"ד-4

שיעורי הגידול השנתיים באמצעי התשלום, 1954 עד 1961

(מיליוני ל"י)

השנה	יתרת סוף השנה	השינוי מסוף שנה לסוף שנה		היתרה השנתית הממוצעת	השינוי מממוצע שנתי לממוצע שנתי	
		מיליוני ל"י	אחוזים		מיליוני ל"י	אחוזים
מזומנים						
1954	146.6	—	—	141.3	—	—
1955	172.5	25.9	17.7	165.6	24.3	17.2
1956	228.3	55.8	32.3	203.6	38.0	22.9
1957	230.9	2.6	1.1	230.5	26.9	13.2
1958	251.4	20.5	8.9	249.8	19.3	8.4
1959	259.9	8.5	3.4	267.3	17.5	7.0
1960	299.5	39.6	15.2	289.0	21.7	8.1
1961	344.0	44.5	14.9	341.4	52.4	18.1
פקדונות עובר ושב						
1954	201.9	—	—	189.2	—	—
1955	247.2	45.3	22.4	231.6	42.4	22.4
1956	289.0	41.8	16.9	265.9	34.3	14.8
1957	345.3	56.3	19.5	329.9	64.0	24.1
1958	408.5	63.2	18.3	395.8	65.9	20.0
1959	466.0	57.5	14.1	459.2	63.4	16.0
1960	580.7	114.7	24.6	537.1	77.9	17.0
1961	625.1	44.4	7.6	632.4	95.3	17.7
כלל אמצעי התשלום						
1954	348.5	—	—	330.5	—	—
1955	419.7	71.2	20.4	398.1	67.6	20.5
1956	517.3	97.6	23.3	469.4	71.1	17.9
1957	576.2	58.9	11.5	560.4	91.0	19.4
1958	659.9	83.7	14.5	645.7	85.3	15.2
1959	725.9	66.0	10.0	726.5	80.8	12.5
1960	880.2	154.3	21.3	826.1	99.6	13.7
1961	969.1	88.9	10.1	973.8	147.7	17.9

מגיע הגידול ב-1961 ל-147.7 מיליון ל"י, שהן 17.9 אחוזים. זהו השיעור הגבוה ביותר מאז 1957, והוא עולה במידה ניכרת על שיעור הגידול בתוצר הלאומי במחירים קבועים. כתוצאה משינוי ברישום יש, למעשה, במדידה כאן משום המעטה של העלייה הממשית

¹ ראה לוח י"ד-4.

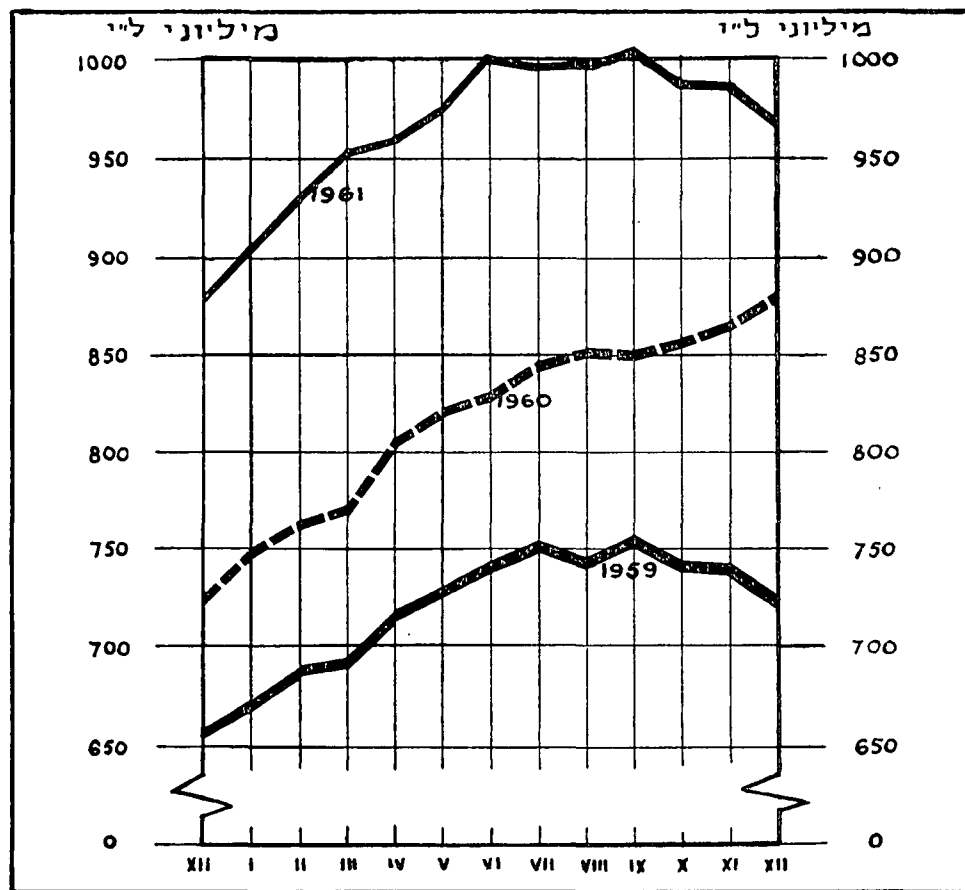
לוח י"ד-5
אמצעי התשלום, לפי חודשים, 1961
(מיליוני ל"י)

(סוף החודש)									
החודש	מזומנים		פקדונות עובר ושב			אמצעי תשלום		סך הכל	העלייה או הירידה (-) מסוף החודש הקודם
	מיליוני ל"י	אחוזים	סך הכל	מיליוני ל"י	אחוזים	מיליוני ל"י			
							סך הכל		
1960 דצמבר	299.5	-2.7	-0.9	580.7	10.7	1.9	880.2	8.0	0.9
1961 ינואר	308.0	8.5	2.8	599.4	18.7	3.2	907.4	27.2	3.1
פברואר	321.1	13.1	4.3	610.5	11.1	1.9	931.6	24.2	2.7
מארס	343.6	22.5	7.0	611.1	0.6	0.1	954.7	23.1	2.5
אפריל	336.7	-6.9	-2.0	625.0	13.9	2.3	961.7	7.0	0.7
מאי	337.2	0.5	0.1	639.1	14.1	2.3	976.3	14.6	1.5
יוני	345.1	7.9	2.3	655.9	16.8	2.6	1,001.0	24.7	2.5
יולי	347.2	2.1	0.6	652.5	-3.4	-0.5	999.7	-1.3	-0.1
אוגוסט	350.2	3.0	0.9	648.1	-4.4	-0.7	998.3	-1.4	-0.1
ספטמבר	356.6	6.4	1.8	651.0	2.9	0.4	1,007.6	9.3	0.9
אוקטובר	353.1	-3.5	-0.9	636.6	-14.4	-2.2	989.7	-17.9	-1.8
נובמבר	353.9	0.8	0.2	634.2	-2.4	-0.4	988.1	-1.6	-0.2
דצמבר	344.0	-9.9	-2.8	625.1	-9.1	-1.4	969.1	-19.0	-1.9

באמצעי התשלום: ביולי 1961 הוכרו תכניות החיסכון לילדים, שהיו רשומות עד אז בחשבון עובר ושב, כתכניות חיסכון מאושרות. והפקדונות במסגרת זו, בסך 8 מיליון ל"י, הועברו מסעיף "פקדונות עובר ושב" לסעיף "תכניות חיסכון מאושרות", ובכך חלה באמצעי התשלום ירידה שאינה משקפת כל שינוי ממשי.

דיאגרמה י"ד-3

אמצעי התשלום, לפי חודשים, 1959 עד 1961

המתכונת העונתית של גידול אמצעי התשלום במשך שנת 1961 היתה שונה מאשר ב-1960, אולם רב הדמיון בינה לבין זו של שנת 1959 והשנים שקדמו לה¹. עד סוף יוני עלו אמצעי התשלום, כשהגידול החודשי מגיע, בממוצע, ל-20 מיליון ל"י או ליותר מ-2 אחוזים. בחודשים ינואר עד מארס היה שיעור הגידול החודשי הממוצע קרוב ל-3 אחוזים. ביולי החלה ירידה

¹ ראה דיאגרמה י"ד-3.

שנמשכה ברציפות עד סוף השנה, להוציא את חודש ספטמבר שבו חלה עלייה של 9.3 מיליון ל"י. בחודשים יולי, אוגוסט ונובמבר היתה הירידה קלה, כ-1.5 מיליון ל"י לחודש, ואילו בשני החודשים אוקטובר ודצמבר הסתכמה הירידה ב-37 מיליון ל"י. בסך הכל ירדו אמצעי התשלום מסוף יוני ועד סוף דצמבר ב-31.9 מיליון ל"י, ובסוף דצמבר היתה היתרה אפילו נמוכה במקצת מהיתרה השנתית הממוצעת.¹

מגמות הירידה של אחוז המזומנים באמצעי התשלום, שציינה את השנים האחרונות, נפסקה בשנת 1961. חלקם של המזומנים בסך אמצעי התשלום ירד מ-43 אחוזים בשנים 1954 עד 1956 ל-35 אחוזים בשנת 1960, ואילו בשנת 1961 נשאר האחוז הממוצע ללא שינוי. אולם בגלל שיעור הגידול הגבוה יותר של המזומנים לעומת פקדונות עובר ושב עלה משקלם של המזומנים מסוף דצמבר 1960 ועד סוף דצמבר 1961 מ-34 ל-35.5 אחוזים. במחצית הראשונה של השנה, עת חל גידול מהיר באמצעי התשלום, עלו המזומנים בשיעור גבוה יותר מפקדונות עובר ושב, ובמחצית השנייה, שבה חלה ירידה באמצעי התשלום, היה שיעור הירידה במזומנים נמוך יותר. בסך הכל עלו פקדונות עובר ושב מסוף דצמבר 1960 ועד סוף דצמבר 1961 ב-44.4 מיליון ל"י, שהן 7.6 אחוזים, ואילו המזומנים — ב-44.5 מיליון ל"י, שהן 14.9 אחוזים.

הגידול במזומנים היה מהיר במיוחד ברבע הראשון של השנה, וכתוצאה מכך עלה חלקם בסוף מארס ל-36 אחוזים מכלל אמצעי התשלום. בחודש מארס יש, בדרך כלל, משיכה מוגברת של פקדונות, הקשורה בקניות המוגברות בפרוס חג הפסח; אולם מסתבר, שהיקף המשיכות הגדול במיוחד, במארס 1961, משקף גם את השפעתה של התקנה לגבי ניכוי במקור של מס הכנסה על ריבית מפקדונות, שנכנסה לתוקפה בסוף אותו חודש. תקנה זו עוררה, כנראה, חששות, שמא תועברנה לידי שלטונות מס ההכנסה גם רשימות בעלי הפקדונות, וחששות אלה הם שגרמו למשיכה המוגברת. הגידול במזומנים חל למעשה בשטרי כסף בני 50 ל"י, הנוחים לאגירה ולביצוע עסקות גדולות. לאחר חודש מארס הואט תהליך הגידול במזומנים וחלה ירידה באחוז המזומנים בכלל אמצעי התשלום. קשה עדיין לקבוע אם ההתפתחויות בשנת 1961 משקפות שינוי במגמה של ירידת היחס בין המזומנים לפקדונות עובר ושב, או שמא אין הן אלא פרי גורמים ארעיים, שבלמו לתקופת מה את המגמה ארוכת-הטווח. מכל מקום, הקטינו משיכות מוגברות אלה של מזומנים את נזילות המוסדות הבנקאיים.²

במהירות המחזור של אמצעי התשלום לא חל, כנראה, ב-1961 שינוי בעל משמעות, כפי שמלמדים שלושת האינדיקטורים המובאים בלוח י"ד-7. ירידה במהירות המחזור של אמצעי התשלום משמעה נטייה מצד הציבור להחזיק יתרות כספיות בשיעור גבוה יותר ביחס להיקף עסקותיו. מבחינת ההשפעה על הביקוש הכולל ועל זרם ההוצאות במשק יש במגמה כזו משום עיקור של חלק מהגידול באמצעי התשלום. נטייתו של הציבור להחזיק יתרות נזילות נקבעת על-ידי מערכת שלמה של גורמים מוסדיים וכלכליים, אולם אחד מגורמי המפתח הוא, ללא ספק, טיב הציפיות לגבי השינויים ברמת המחירים. הירידה במהירות המחזור של אמצעי התשלום, שהחלה להסתמן בשנת 1958 ונמשכה בשנת 1960, קשורה, ודאי, גם ביציבות הגוברת ברמת המחירים, שציינה תקופה זו. מאידך, תרמו התערערו היציבות והתגברות הציפיות לפיחות להפסקת הירידה במהירות המחזור ב-1961 או, בלשון אחרת, להפסקת העלייה בנטיית הציבור להחזיק יתרות כספיות. בניגוד ל-1960 שוב לא היווה, איפוא, גורם זה ב-1961 מקור להשפעה ממתנת על הביקוש הכולל במשק.

היחס בין ההכנסה הלאומית או בין סך המקורות לשימוש במשק לבין הסכום הממוצע של

¹ ראה לוח י"ד-4.

² ראה סעיף 5 להלן.

אחוז המזומנים באמצעי התשלום,
1954 עד 1961

ממוצע שנתי	
42.7	1954
41.6	1955
43.4	1956
41.1	1957
38.7	1958
36.8	1959
35.0	1960
35.0	1961
סוף החודש	
33.9	1961 ינואר
34.0	פברואר
36.0	מארס
35.0	אפריל
34.5	מאי
34.5	יוני
34.7	יולי
35.1	אוגוסט
35.4	ספטמבר
35.7	אוקטובר
35.8	נובמבר
35.5	דצמבר

אמצעי התשלום מלמד על מספר הפעמים הממוצע בשנה, שכל לירה של אמצעי התשלום משמשת לקניית סחורות ושירותים סופיים — מייצור מקומי בלבד או מכלל המקורות לשימוש במשק. קביעתו של יחס זה ב־1961 מלמדת כנראה שלא חלה הרחבה בשימוש ב"תחליפי כסף" לעומת אמצעי התשלום הרשמיים¹. אין להניח כי בשנה, שבה גברו הציפיות לפיחות ולעליית מחירים, פעלו גורמים אחרים שהיתה להם השפעה הפוכה על מהירות המחזור, וצירוף ההשפעות המנוגדות הוא שהבליע בתוכו את עקבות השימוש המוגבר בתחליפי כסף, הפועל להגדלת מהירות המחזור.

¹ הדברים אמורים בעסקות במוצרים סופיים. במידה שגדל השימוש היחסי ב"תחליפי כסף", דבר שאינו כלל בגדר ודאי, לא חל הדבר אלא בעסקות בנכסים קיימים, כגון נכסי דלא נידי, ניירות ערך וכו', אשר מדידת מהירות המחזור ביחס להכנסה אינה חלה עליהם.

סימנים שונים, כגון הגידול הרב בסכום הערבויות שנתינו על ידי מוסדות בנקאיים, נותנים מקום לשער שבשנת 1961 התפשט הנוהג של "תיווך שטרות" על ידי מוסדות בנקאיים. נוסף לנוהג שהיה מקובל לפני כן, של תיווך בשטרי התחייבות של הסוכנות או מכתבי התחייבות של החשב הכללי, החלו מספר מוסדות בנקאיים לעסוק בתיווך בין מלווים לבין לוויים שלא מן הסקטור הציבורי, תמורת עמלת תיווך. במקרים רבים צירפו המוסדות הבנקאיים את ערבותם שלהם

לוח י"ד-7

אינדיקטורים למהירות המחזור של אמצעי התשלום,

1955 עד 1961

השנה	מהירות המחזור השנתית הממוצעת של אמצעי התשלום ביחס ל-		מהירות המחזור הממוצעת של פקדונות עובר ושב
	ההכנסה הלאומית *	סך המקורות לשימוש המשק *	
	(1)	(2)	(3)
1955	4.35	6.76	19.6
1956	4.36	7.00	18.8
1957	4.30	6.57	18.8
1958	4.25	6.38	17.8
1959	4.27	6.39	17.7
1960	4.16	6.19	16.4
1961	4.18	6.22	16.2

* מספרים מתוקנים, לאחר שינוי באומדני התוצר הלאומי וההכנסה הלאומית החל מ-1955.

(1) ההכנסה הלאומית הנומינלית מחולקת בסכום השנתי הממוצע של אמצעי התשלום.

(2) התוצר הלאומי הנולמי במחירים שוטפים בתוספת עודף היבוא, מחולק בסכום השנתי הממוצע של אמצעי התשלום.

(3) סך כל החיובים בחשבונות עובר ושב כמטבע ישראלי בבנקים, מחולק בסכום השנתי הממוצע של פקדונות עובר ושב.

לא נכלל כאן מחזור הפקדונות באגודות השיתופיות לאשראי.

לפירעון השטר של הלווה. אולם אי-העלייה במהירות המחזור של אמצעי התשלום מלמדת, כנראה, שהמלווים בעסקות אלה של תיווך שטרות הלוו, בדרך כלל, לא יתרות כספיות רדומות, אלא כספים שהופעלו גם קודם לכן, אם במתן אשראי בשוק "השחור" ואם בכל צורה אחרת. ברוב המקרים אין, איפוא, תיווך השטרות באמצעות מוסדות בנקאיים אלא בבחינת תחליף לשימושים אחרים באותם הכספים; והמוסדות הבנקאיים, שהחלו עוסקים בכך, נכנסו, למעשה, לתוך שוק שהיה קיים מכבר, וכבשו לעצמם חלק מעסקות באשראי שנעשו קודם לכן ללא תיוכום.

מהירות המחזור של פקדונות עובר ושב, המתייחסת לחלק מאמצעי התשלום בלבד, אך חלה גם על עסקות בנכסים קיימים, ירדה במידת-מה במחצית הראשונה של השנה ועלתה עלייה קלה במחצית השנייה. אולם בממוצע שנתי לא חל בה ב-1961 כמעט כל שינוי לעומת 1960. כאן פעלו בעיקר שני גורמים בעלי השפעות מנוגדות: מצד אחד, עלה משקלם של הפקדונות שאינם ניתנים למשיכה על ידי שיקים, ושינוי זה בהרכבם של פקדונות עובר ושב התבטא בירידה

במהירות המחזור. מצד שני, פעלה התגברות הציפיות לפיחות ולעליית מחירים במגמה של הגדלת מהירות המחזור. מתוך צירוף ההשפעות המנוגדות נשארה מהירות המחזור השנתית הממוצעת, של פקדונות עובר ושב, ללא שינוי.

3. הנכסים הפפיים האחרים שבידי הציבור

בשנת 1961 חלה האטה בשיעור הגידול של פקדונות הציבור במוסדות הבנקאיים, שנוילותם פחותה משל אמצעי התשלום. העלייה בפקדונות אלה מסוף דצמבר 1960 ועד סוף דצמבר 1961 מסתכמת ב-152.6 מיליון ל"י, שהן 30.7 אחוזים, לעומת 131.5 מיליון ל"י, שהן 35.9 אחוזים, בתקופה המקבילה ב-1960. אולם נתונים אלה יש בהם משום הגזמה לגבי העלייה הממשית, שכן כוללים הם עלייה של 32 מיליון ל"י בפקדונות הציבור למתן הלוואות בסוף דצמבר, שאינה אלא עלייה פנקסנית גרידא¹. כשאנו מנכים סכום זה, קטן גם הגידול המוחלט מאשר ב-1960.

מרבית הגידול בפקדונות הפחות נוזלים נובע מהפקדת כספי פיצויים אישיים מגרמניה. זרם הפיצויים האישיים גדל, אמנם, בשנת 1961 בממדים מצומצמים בלבד לעומת 1960 — ב-12 אחוזים בערך — אולם גידול רב חל בשיעור ההפקדה בפקדונות הצמודים (פז"ק) בגבור הציפיות לפיחות. בסך הכל גדלו פקדונות מקבלי הפיצויים (פז"ק ותמ"מ) ב-78.2 מיליון ל"י לעומת 50.6 מיליון ל"י ב-1960. כן חל גידול רב בסעיף הפקדונות של מוסדות מאושרים, למתן הלוואות. במידה שהם משמשים למתן אשראי למטרות מאושרות, אין פקדונות אלה כפופים להוראות הנזילות. העלייה בסעיף זה, להוציא את הגידול הפנקסני בסוף חודש דצמבר, מסתכמת ב-28 מיליון ל"י, בערך. כן חל גידול ב-13 מיליון ל"י ביתרת הפקדונות כנגד התחייבויות במטבע חוץ, הקשורים בעיקר בפתיחת אשראים דוקומנטריים. ביתרת הפקדונות הפחות נוזלים, הבלתי צמודים, חלה, בדרך כלל, ירידה או עלייה קלה בלבד.

(א) פקדונות פחות נוזלים במטבע ישראלי

יתרת פקדונות הציבור במטבע ישראלי, שאינם כלולים באמצעי התשלום, הסתכמה בסוף 1961 ב-460.8 מיליון ל"י. הגידול במשך השנה הגיע ל-102.5 מיליון ל"י, שהן 28.6 אחוזים. אולם לאחר ניכוי הגידול הפנקסני, שחל בסעיף הפקדונות למתן הלוואות בסוף דצמבר, מסתכם הגידול ב-70 מיליון ל"י בלבד, שהן 19.6 אחוזים, לעומת 87.7 מיליון ל"י, שהן 32.4 אחוזים, בשנת 1960. למעלה מ-60 אחוזים מתוספת זו מקורם בגידול בפקדונות לזמן קצוב שערכם צמוד למטבע חוץ (פז"ק).

1. פז"ק — מקורם של פקדונות אלה הוא בעיקר בפיצויים אישיים מגרמניה, וכן בהעברות אישיות אחרות במזומן. יתרת הפקדונות הללו עמדה בסוף דצמבר 1961 על 95.1 מיליון ל"י (יותר מ-53 מיליון דולר). ב-1961 היו מעבירי המטבע רשאים להפקיד שליש מסכום ההעברה בפקדון במטבע חוץ (תמ"מ); את היתרה יכלו להמיר באמצעי תשלום לפי השער הרשמי, בתוספת פרמיה של 20 אחוזים, או להפקיד כפקדון לזמן קצוב הצמוד לשער המטבע. הגידול המהיר ביתרת הפז"ק ב-1961 נעוץ בעיקר בהתגברות הציפיות לפיחות, שמילאו

¹ כמה בנקים שידלו אז מוסדות שונים למסור לידם את הגבייה של הלוואות שניתנו על ידי אותם המוסדות קודם לכן. בספרי הבנקים נרשמה פעולה זו כפקדון למתן הלוואה בצד ההתחייבויות, וכאשראי מפקדונות למתן הלוואות בצד הנכסים. המניע לכך נעוץ במידה רבה בנטייתם של הבנקים להבליט גידול רב במאזן שלהם לסוף השנה.

פקדונות הציבור, שאינם אמצעי תשלום, במוסדות הבנקאיים, 1954 עד 1961

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	תכניות חיסכון	פקדונות לזמנים קצובים						פקדונות במטבע ישראלי			
		עד 6 חודשים	6 עד 12 חודשים	מעל ל-12 חודשים	סך כל הפקדונות לזמן קצוב	פקדונות למתן הלוואות ופקדונות קופות הגמל להשקעה מוכרת	פקדונות כנגד התחייבויות	פקדונות בהצמדה למטבע חוץ (פז"ק)	סך כל הפקדונות הפחות נוילים במטבע ישראלי	פקדונות במטבע חוץ *	סך כל הפקדונות שאינם אמצעי תשלום
1954	—	11.9	5.7	27.4	45.0	25.7	11.7	—	82.4	32.7	115.1
1955	0.7	17.5	12.7	32.5	62.7	25.3	11.9	1.2	101.8	28.0	129.8
1956	11.4	15.7	9.3	37.8	62.8	25.8	13.4	2.3	115.7	30.4	146.1
1957	26.5	16.7	13.7	41.2	71.6	30.3	14.8	5.6	148.8	19.5	168.3
1958	52.8	19.7	13.3	42.4	75.4	52.1	11.1	14.9	206.3	43.7	250.0
1959	59.7	19.2	19.4	40.2	78.8	87.9	9.9	34.3	270.6	95.3	365.9
1960	71.4	26.5	28.2	43.5	98.2	128.5	7.8	52.4	358.3	139.1	497.4
1961	85.4	28.4	24.0	33.5	85.9	184.1	10.3	95.1	460.8	189.2	650.0
ינואר 1961	71.7	27.2	29.2	44.2	100.7	129.6	7.9	54.0	363.9	138.5	502.4
פברואר	72.4	26.4	30.5	46.0	102.9	135.1	8.6	56.0	375.0	141.4	516.4
מרץ	73.5	27.2	31.0	45.7	103.9	139.7	8.1	61.6	386.8	150.9	537.7
אפריל	76.3	30.3	31.3	43.8	105.4	140.9	8.0	63.2	393.8	153.0	546.8
מאי	77.0	31.0	31.8	43.1	105.9	140.2	8.0	66.6	397.7	151.9	549.6
יוני	78.2	31.4	30.7	43.3	105.4	142.3	8.6	70.3	404.8	157.7	562.5
יולי	84.9	34.8	25.5	42.4	102.7	142.1	9.1	75.0	413.8	167.8	581.6
אוגוסט	84.3	30.8	28.5	40.4	99.7	140.3	9.8	79.0	413.1	179.0	592.1
ספטמבר	84.6	32.2	29.3	38.4	99.9	141.6	11.4	81.8	419.3	186.2	605.5
אוקטובר	85.5	32.0	29.7	38.0	99.7	143.4	11.5	87.9	428.0	185.8	613.8
נובמבר	84.9	30.9	26.0	36.9	93.8	145.6	11.5	91.6	427.4	186.5	613.9
דצמבר	85.4	28.4	24.0	33.5	85.9	184.1	10.3	95.1	460.8	189.2	650.0

* להוציא פקדונות תושבי חוץ (פת"ח)

תפקיד חשוב בדחיית ההמרה של כספי פיצויים. תקבולי הפיצויים האישיים מגרמניה עלו מ-98 מיליון דולר ב-1960 ל-110 מיליון דולר ב-1961, ואילו יתרת הפז'ק גדלה ב-1961 ב-42.7 מיליון ל"י לעומת 18.1 מיליון ל"י ב-1960. מספרים אלה מבליטים היטב את הנטייה להקטנת שיעור ההמרה של העברות הפיצויים ב-1961.

2. פקדונות בתכניות החסכון המאושרות¹ — בתכניות אלה, המנוהלות כיום על ידי 8 בנקים ואגודות שיתופיות לאשראי, הצטברה בסוף דצמבר 1961 יתרה של 85.4 מיליון ל"י. מאז הנהגת התכניות ב-1956 ועד יוני 1961 היה הסכום בקו של עלייה רצופה כמעט, אולם באמצע 1961 החלה ירידה הנעוצה, כנראה, בעובדה שפקדונות אלה בלתי צמודים.

אם נשווה את היתרה בסוף 1961 עם היתרה בסוף 1960, נקבל גידול של 14 מיליון ל"י, אולם חלק מגידול זה הוא תוצאה של שינוי פנקסני גרידא: בחודש יולי הועברו תכניות חיסכון לילדים, שהסתכמו ב-8 מיליון ל"י, למסגרת תכניות החיסכון המאושרות; כן הועבר לסעיף זה סכום קטן יותר, של תכנית חיסכון לחינוך תיכון המנוהלת על ידי אחד הבנקים. אם ננכה העברות אלה ואת הגידול בחסכונות הילדים, יסתכם הגידול בתכניות החיסכון המאושרות הישנות ב-2 מיליון ל"י בלבד לעומת 11.7 מיליון ל"י ב-1960. הגידול בתכניות החיסכון הללו נמשך למעשה עד סוף יוני 1961, ועד אז עלתה יתרת הפקדונות ב-6 מיליון ל"י. במחצית השנייה של השנה חלה ירידה של 4 מיליון ל"י, אולם כמחצית מסכום זה היא שינוי פנקסני בלבד של העברת ריבית שהצטברה. התערערו היציבות ברמת המחירים והתגברות הציפיות לפיחות עודדו מפקידים רבים לנצל את הזכות למשוך את כספם לאחר הודעה מוקדמת של 30 יום, ולהשתמש בו לרכישת נכסי צריכה או להשקעה שיש בה כדי להבטיח את ערכו הריאלי. במחצית השנייה של 1961 גבר היקף המשיכות ופחת היקף ההפקדות החדשות. בחודשים ינואר עד יוני הגיע הסכום החודשי הממוצע של ההפקדות החדשות ל-3.5 מיליון ל"י, ואילו בחודשים יולי עד דצמבר ירד הסכום ל-2.4 מיליון ל"י; לעומת זאת עלה סכום המשיכות הממוצע מ-2.5 מיליון ל"י לחודש במחצית הראשונה של השנה ל-3 מיליון ל"י לחודש במחצית השנייה.

3. פקדונות לתקופה קצובה — היתרה של פקדונות אלה ירדה ב-1961 ב-12.3 מיליון ל"י לעומת עלייה של 19.4 מיליון ל"י ב-1960. למעשה נמשך הגידול עד סוף אפריל 1961, ולאחר יציבות מסוימת בחודשים מאי ויוני החלה ירידה. מסוף דצמבר 1960 ועד סוף אפריל 1961 חלה עלייה של 7.2 מיליון ל"י, ומסוף יוני ועד סוף דצמבר 1961 — ירידה של 19.5 מיליון ל"י, מזה 13.8 מיליון ל"י בשני החודשים האחרונים של השנה.

נראה שבדומה לתכניות החיסכון המאושרות, נעוצה הירידה גם כאן בהתגברות הציפיות לפיחות. אולם פעלו כאן גם גורמים נוספים, כגון ההוראה מסוף מארס שהרחיבה את תוקפן של הוראות הנזילות גם על פקדונות לתקופה העולה על 18 חודש. מכלל הירידה ב-12.3 מיליון ל"י בפקדונות לתקופה קצובה יש לזקוף 7.5 מיליון ל"י לפקדונות לתקופה העולה על 18 חודש. מלבד פקדונות של פרטים, כלולים בפקדונות לתקופה קצובה גם פקדונות בסכומים גדולים, של קופות גמל ושל קרנות ומוסדות שונים. חלק מבעלי הפקדונות הללו רכשו בתיווך מוסדות בנקאיים שטרי התחייבות, בעיקר של חייבים שונים של הבנקים, וסייעו בכך למוסדות הבנקאיים להקטין את הגירעון "האסור" בנזילות, שהגיע לממדים גדולים.

4. פקדונות למתן הלוואות — אלה הם בעיקר פקדונות של מוסדות כספיים שונים ושל קופות גמל, המיועדים למתן הלוואות ללקוחות מסוימים, למטרות מוגדרות מראש. בסך הכל עלתה היתרה בסעיף זה ב-55.6 מיליון ל"י, אולם מכלל זה כ-32 מיליון ל"י הם, כאמור, בגדר

¹ סקירה מפורטת על תכניות החיסכון המאושרות הובאה בסקר בנק ישראל, מס' 16.

לוח י"ד-9

פקדונות הציבור במטבע חוץ, במוסדות בנקאיים, 1954 עד 1961 *

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	תמ"מ	כנגד התחייבויות	פקודות והמתאות לפירעון	פקדונות אחרים	סך הכל
1954	—	7.6	0.7	**24.4	32.7
1955	—	3.0	0.8	**24.1	27.9
1956	1.3	2.6	2.9	**23.6	30.4
1957	9.0	2.5	1.9	5.6	19.5
1958	16.3	14.9	2.0	11.5	43.7
1959	39.6	31.7	5.7	18.3	95.3
1960	72.1	31.9	7.3	27.8	139.1
1961	107.6	44.9	8.5	28.2	189.2
1961 ינואר	74.0	33.9	8.2	22.4	138.5
פברואר	76.5	35.3	8.4	21.2	141.4
מארס	81.1	34.7	10.7	24.4	150.9
אפריל	83.6	34.1	10.4	24.9	153.0
מאי	86.1	32.2	9.5	24.1	151.9
יוני	87.9	35.7	8.7	25.4	157.7
יולי	90.4	42.3	10.3	24.8	167.8
אוגוסט	92.3	45.5	9.8	31.4	179.0
ספטמבר	94.6	46.7	12.6	32.3	186.2
אוקטובר	100.4	45.9	10.0	29.5	185.8
נובמבר	104.0	45.1	9.2	28.2	186.5
דצמבר	107.6	44.9	8.5	28.2	189.2

* בניכוי פקדונות תושבי חוץ (פת"ח), משנת 1957 ואילך.

** לרבות פקדונות תושבי חוץ (פת"ח), שלא ניתן להפרידם משאר הפקדונות.

תוספת פנקסנית גרידא, שנרשמה בסוף דצמבר ¹. הפקדונות המיוחדים של קופות הגמל ל"השקעה מוכרת" ירדו ב-17.6 מיליון ל"י. סעיף זה נמצא בירידה הדרגתית מאז ביטול ההסדר לגבי פקדונות אלה בנובמבר 1960, שבעקבותיו הוגדרה ה"השקעה המוכרת" כרכישה של ניירות ערך מאושרים בלבד. הפקדונות המיוחדים הקיימים מתחסלים בהגיע מועדי הפירעון הקבועים מראש, אולם, למעשה, אין הם נמשכים מהמוסדות הבנקאיים, אלא מועברים בעקיפין לסעיף אחר; בכספים אלה רכשו הקופות איגרות חוב של מוסדות כספיים מאושרים, והללו הפקידו תקבולים אלה במוסדות בנקאיים בסעיף "פקדונות של מוסדות מאושרים לשם מתן הלוואות" ².

¹ ראה הערה 1 עמ' 238.

² פקדונות אלה אושרו על ידי בנק ישראל לצורך סעיף 1.א.7 של ההוראות בדבר נכסים נזילים. המוסדות הבנקאיים חייבים בקיום נזילות של 90 אחוזים רק לגבי אותו חלק שלא נוצל עדיין למתן הלוואות.

כתוצאה מכך ומהפקדת כספים חדשים של מוסדות שונים חל בסעיף זה גידול של 30 מיליון ל"י. בפקדונות קופות הגמל למתן הלוואות לחברים חל גידול של 10 מיליון ל"י. בסוגים האחרים של הפקדונות למתן הלוואות חלו שינויים קלים בלבד.

(ב) פקדונות הציבור במטבע חוץ

יתרת פקדונות הציבור במטבע חוץ הסתכמה בסוף 1961 ב־189.2 מיליון ל"י (105 מיליון דולר). שלא כבדו"חות הקודמים, לא נכללו בסעיף זה פקדונות תושבי חוץ (פת"ח), שכן בעיקרם אין הללו בבחינת נכסים כספיים של הציבור, ובתורת התחייבות לחוץ לארץ הם נוכו מהנכסים במטבע חוץ, שברשות מערכת הבנקאות.¹ כ־57 אחוזים מיתרת פקדונות הציבור במטבע חוץ הם פקדונות של תושבים מעבירי מטבע (תמ"מ), שהורשו להפקיד שליש מסכומי ההעברה בפקדון במטבע חוץ. תקנות הפיקוח על מטבע החוץ מאפשרות לבעלי פקדונות אלה להשתמש בהם למטרות מוגדרות,² ללא קבלת אישור מיוחד. חלק הארי מ־43 האחוזים האחרים הם פקדונות כנגד התחייבויות, שנפתחו בעיקר לכיסוי אשראים דוקומנטריים.

הגידול בפקדונות הציבור במטבע חוץ הגיע ב־1961 ל־50.1 מיליון ל"י, שהן 36 אחוזים, לעומת 43.8 מיליון ל"י, שהן 46 אחוזים, ב־1960. הפקדונות של תושבים מעבירי מטבע (תמ"מ) עלו ב־35.5 מיליון ל"י לעומת 32.5 מיליון ל"י ב־1960. הגידול הרב יותר ב־1961 משקף, פחות או יותר, את העלייה בזרם הפיצויים האישיים מגרמניה. בפקדונות כנגד התחייבויות חל גידול של 13 מיליון ל"י. כל הפקדונות האחרים — הכוללים חשבונות שונים של יבואנים ויצואנים — עלו ב־2.3 מיליון ל"י.

4. המקורות להגדלת הנכסים הכספיים שבידי הציבור

שני מקורות ההתרחבות המוניטארית ב־1961 היו, כאמור, הרחבת האשראי הבנקאי לציבור והצבירה של יתרות מטבע חוץ. מסוף דצמבר 1960 עד סוף דצמבר 1961 הורחב האשראי לציבור ב־173 מיליון ל"י, שהן 26.7 אחוזים; אולם לאחר ניכוי הגידול הפנסוני בסך 32 מיליון ל"י, שחל בסוף דצמבר 1961, מסתכם הגידול ב־141 מיליון ל"י, שהן 22 אחוזים, בערך. יתרות מטבע החוץ, נטו, שברשות מערכת הבנקאות עלו ב־114.5 מיליון ל"י. שני המקורות הללו היה בהם כדי להביא לידי גידול רב יותר בסכום הנכסים הכספיים שבידי הציבור, אלמלא ההשפעה המצמצמת של הירידה בחוב הממשלה, נטו, למערכת הבנקאות, ב־48 מיליון ל"י. במשקלם היחסי של מקורות ההתרחבות חלו במשך השנה שינויים ניכרים. ברביע הראשון של השנה היה המקור העיקרי של ההתרחבות המוניטארית — ההרחבה המהירה של האשראי לציבור; ברביע השני הואטה הרחבת האשראי במידה ניכרת, וצבירת יתרות מטבע החוץ תפסה את המקום הראשון. במחצית הראשונה של השנה בכללותה היתה השפעת הגידול של יתרות מטבע החוץ רבה מזו של הרחבת האשראי לציבור. במחצית השנייה של השנה חלה, לעומת זאת, ירידה ביתרות מטבע החוץ, וגורם זה נהפך למקור של צמצום מוניטארי. האשראי לציבור הוסיף להתרחב בקצב מהיר למדי — והצטמצם ברביע האחרון.³ לעומת זאת, ירד האשראי, נטו, לממשלה

¹ יתרת הפת"ח הגיעה בסוף 1961 ל־80 מיליון דולר, והיא כוללת גם פקדונות של תושבים ארעיים, של חברות זרות הפועלות בארץ וכו', המתוים, ללא ספק, חלק מהנכסים הכספיים של הציבור; אולם משקלם של סוגים אלה, קטן יחסית, ולא ניתן להפרידם משאר הפת"ח.

² נסיעות לחוץ לארץ, רכישת ניירות ערך זרים, קניית מוצרים מסוימים וכן מכירת מטבע חוץ לתושבים מקומיים למטרות מוגדרות מראש.

³ לאחר ניכוי התוספת הפנסונית מסוף דצמבר 1961.

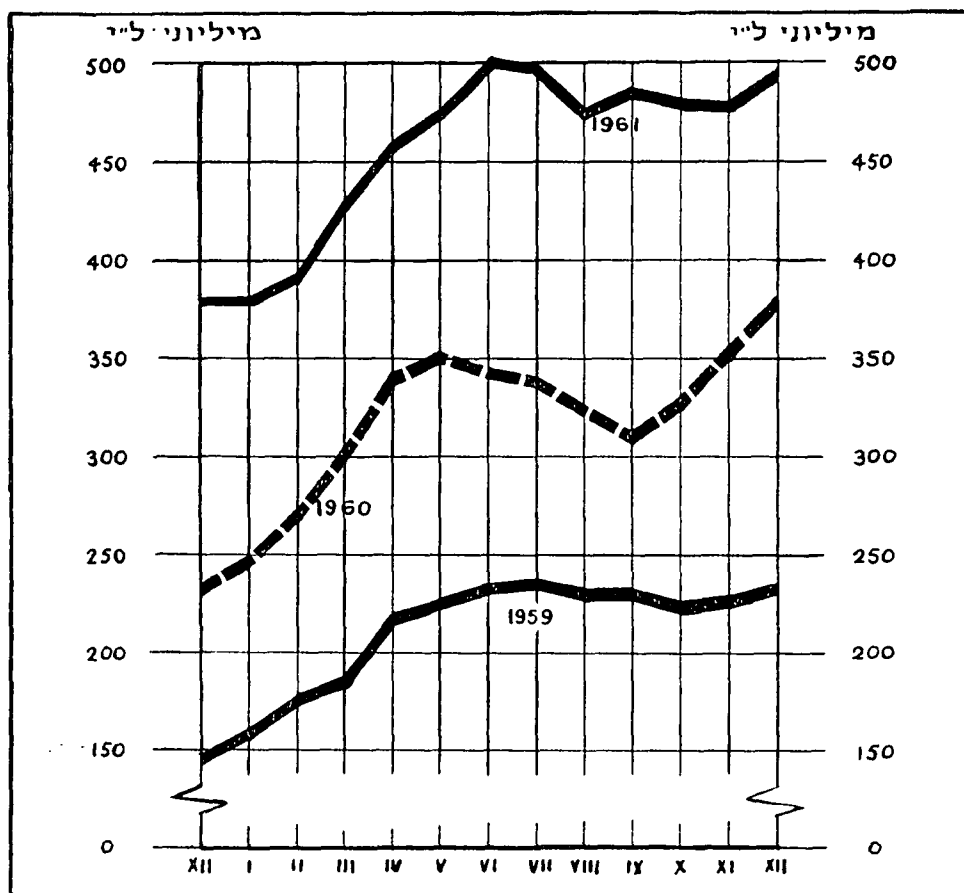
ברציפות עד סוף יולי, עלה בחודש אוגוסט, ושוב המשיך לרדת עד סוף השנה. עיקר ההשפעה המצמצמת של הירידה בחוב הממשלה חלה במחצית הראשונה של השנה.

(א) צבירת יתרות מטבע חוץ¹

הצבירה המהירה של יתרות מטבע חוץ במערכת הבנקאות נמשכת ברציפות זו השנה הרביעית. בסוף 1957 הגיע סכום היתרות, נטו, ל-47 מיליון דולר בלבד, והוא עלה עד 272

דיאגרמה י"ד-4

יתרות מטבע החוץ, לפי חודשים, 1959 עד 1961

¹ הנתונים על היתרות, נטו, במערכת הבנקאות, כדו"ח זה, הם נתונים מתוקנים: פקודות תושבי חוץ (פת"ח) נוכחו מהנכסים במטבע חוץ, של המוסדות הבנקאיים ובנק ישראל, בתורת התחייבות לחוץ לארץ (ראה הערה 1 עמ' 242). הסדרות תוקנו לגבי התקופה המתחילה באוגוסט 1957, החודש שלגביו פורסם לראשונה בסטטיסטיקה הבנקאית סעיף זה בנפרד. יתרת הפת"ח הכוללת הגיעה בסוף 1961 ל-144 מיליון ל"י, לאחר גידול של כ-80 מיליון ל"י במשך השנה. בשנים שלפני כן היה הגידול מצומצם בהרבה בהיקפו. בסוף 1957 עמדה היתרה על 18 מיליון ל"י.

לוח

ריכוז סעיפי המאזן המאוחד של

(מיליוני

(סוף התקופה)

1961	1960	1959	1958	1957	1956	1955	1954	נכסים והתחייבויות
67.0	57.0	33.6	27.6	51.6	35.1	15.7	—	אשראי לציבור
752.5	589.6	473.9	378.9	289.8	247.0	228.3	221.5	מבנק ישראל
819.5	646.6	507.5	406.5	341.4	282.1	244.0	221.5	ממוסדות בנקאיים
74.3	53.4	37.6	17.2	17.0	14.2	8.7	7.7	סך הכל
49.6	44.2	31.2	21.4	11.9	9.1	3.9	2.9	השקעות מוסדות בנקאיים
24.7	9.2	6.4	5.8	5.1	5.1	4.8	4.8	בניירות ערך
74.3	53.4	37.6	17.2	17.0	14.2	8.7	7.7	לא ממשלתיים
275.6	316.8	317.7	289.1	271.3	236.7	171.1	133.5	בחברות עזר
34.2	41.0	44.2	67.7	45.9	26.5	28.8	22.0	סך הכל
309.8	357.8	361.9	356.8	317.2	263.2	199.9	155.5	אשראי לממשלה
466.8	337.1	197.5	162.0	82.8	92.4	83.5	53.5	מבנק ישראל
29.0	44.2	37.7	-13.5	1.4	27.7	21.7	31.9	ממוסדות בנקאיים**
495.8	381.3	235.2	148.5	84.2	120.1	105.2	85.4	סך הכל
2.2	4.2	0.8	7.8	15.5	17.4	21.7	20.3	יתרות מטבע חוץ, נטו***
460.8	358.3	270.6	206.3	148.8	115.7	101.8	82.4	בבנק ישראל
189.2	139.1	95.3	43.7	19.5	30.4	28.0	32.7	במוסדות בנקאיים
650.0	497.4	365.9	250.0	168.3	146.1	129.8	115.1	סך הכל
82.5	65.7	51.2	36.9	30.8	33.6	30.0	26.8	יתרות במעבר
969.1	880.2	725.9	659.9	576.2	517.3	419.7	348.5	בניכוי:
								פקדונות בלתי נזילים
								במטבע ישראלי
								במטבע חוץ***
								סך הכל
								הון עצמי וחשבונות
								אחרים, נטו
								אמצעי תשלום***

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** לרכות ניירות ערך ממשלתיים.

*** להוציא פקדונות תושבי חוץ (פת"ח).

מערכת הבנקאות, 1954 עד 1961*

(ל"ד)

1961											
ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אוגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר
55.7	62.0	63.7	60.3	59.5	58.3	56.5	56.9	59.8	61.1	60.7	67.0
617.6	650.9	665.8	662.3	666.0	694.3	714'8	718.8	740.2	739.9	732.1	752.5
673.3	712.9	729.5	722.6	725.5	752.6	771.3	775.7	800.0	801.0	792.8	819.5
44.4	45.0	46.8	46.3	46.5	47.3	53.0	50.2	51.2	50.1	51.0	49.6
9.0	9.0	12.9	12.9	13.1	15.7	15.9	16.6	16.9	22.7	23.1	24.7
53.4	54.0	59.7	59.2	59.6	63.0	68.9	66.8	68.1	72.8	74.1	74.3
312.4	306.9	281.9	274.0	267.9	265.1	261.7	291.1	288.3	280.1	286.4	275.6
42.2	45.2	47.5	46.6	50.0	46.2	48.3	45.4	40.7	41.2	33.4	34.2
354.6	352.1	329.4	320.6	317.9	311.3	310.0	336.5	329.0	321.3	319.8	309.8
344.2	354.9	393.6	427.5	443.9	466.5	460.6	428.5	431.6	437.3	444.0	466.8
37.5	38.2	38.5	33.4	31.6	35.6	39.3	47.5	56.1	44.9	37.4	29.0
381.7	393.1	432.1	460.9	475.5	502.1	499.9	476.0	487.7	482.2	481.4	495.8
4.9	2.2	6.1	2.3	6.7	-0.8	-0.9	-0.4	-1.0	0.9	5.2	2.2
363.9	375.0	386.8	393.8	397.7	404.8	413.8	413.1	419.3	428.0	427.4	460.8
138.5	141.4	150.9	153.0	151.9	157.7	167.8	179.0	186.2	185.8	186.5	189.2
502.4	516.4	537.7	546.8	549.6	562.5	581.6	592.1	605.5	613.8	613.9	650.0
58.0	66.3	64.4	57.1	59.3	64.7	67.9	64.2	70.7	74.6	71.3	82.5
907.4	931.6	954.7	961.7	976.3	1001.0	999.7	998.3	1007.6	989.7	988.1	969.1

*** לרבות פקדונות עובר ושב בבנק ההקלאות לישראל, הכלולים בסמטיסטיקה של אמצעי התשלום.

מיליון דולר בסוף 1961 — גידול של 225 מיליון דולר בארבע שנים או גידול שנתי ממוצע של 56 מיליון דולר. בשנתיים האחרונות גדלו היתרות ביותר מ-140 מיליון דולר על אף הגידול בעודף היבוא של סחורות ושירותים. הגידול הרב ביבוא ההון, ובייחוד בהעברות של מקבלי פיצויים אישיים מגרמניה ובהעברות הון אחרות, איפשר את מימון הפער הגדל והולך בין היבוא ליצוא, ואף הותיר סכום ניכר להגדלת יתרות מטבע החוץ שברשות המשק.

מסוף דצמבר 1960 עד סוף דצמבר 1961 גדלו היתרות, נטו, ב-114.5 מיליון ל"י לעומת 146.1 מיליון ל"י בשנת 1960. אולם ב-1961 היתה ההשפעה של מקור זה על הגידול באמצעי התשלום פחותה מאשר ב-1960 — לא רק בגלל היקפה המצומצם יותר של תוספת היתרות, אלא גם בגלל שיעור ההמרה הנמוך יותר. ב-1961 הפקידו מעבירי המטבע, ובייחוד מקבלי

לוח י"ד-11

יתרות נטו של מטבע חוץ במערכת הבנקאות, 1954 עד 1961*

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

סך הכל (1)+(4)	במוסדות בנקאיים			נכסים בבנק ישראל, נטו *	התקופה
	נכסים, נטו (2)-(3)	התחייבויות לחוץ לארץ **	נכסים		
(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	
85.4	31.9	40.7	72.6	53.5	1954
105.2	21.7	33.1	54.8	83.5	1955
120.1	27.7	20.8	48.5	92.4	1956
84.2	1.4	53.2	54.6	82.8	1957
148.5	-13.5	78.0	64.5	162.0	1958
235.2	37.7	45.5	83.2	197.5	1959
381.3	44.2	69.9	114.1	337.1	1960
495.8	29.0	137.1	166.1	466.8	1961
381.7	37.5	73.4	110.9	344.2	1961 ינואר
393.1	38.2	74.0	112.2	354.9	פברואר
432.1	38.5	82.2	120.7	393.6	מארס
460.9	33.4	87.2	120.6	427.5	אפריל
475.5	31.6	88.7	120.3	443.9	מאי
502.1	35.6	98.2	133.8	466.5	יוני
499.9	39.3	99.4	138.7	460.6	יולי
476.0	47.5	106.4	153.9	428.5	אוגוסט
487.7	56.1	100.4	156.5	431.6	ספטמבר
482.2	44.9	106.3	151.2	437.3	אוקטובר
481.4	37.4	105.6	143.0	444.0	נובמבר
495.8	29.0	137.1	166.1	466.8	דצמבר

* בניכוי פקדונות תושבי חוץ (פת"ח), שהופקדו בבנק ישראל.

** מ-1957 ואילך נכללו בהתחייבויות המוסדות הבנקאיים לחוץ לארץ פקדונות תושבי חוץ (פת"ח), להוציא את הסכומים שהופקדו על-ידיהם בבנק ישראל.

הפיצויים האישיים, אחוז גבוה יותר מסכומי ההעברה בפקדונות צמודים לזמן קצוב (פז"ק), ורק חלק קטן יותר מתוספת היתרות בא, איפוא, לידי ביטוי ביצירת אמצעי תשלום חדשים. הקטנת שיעור ההמרה ב-1961 נעוצה בהתגברות הציפיות לפיחות ובכרונם של מקבלי הפיצויים לזכות בשער המרה גבוה יותר לאחר הפיחות. מאותה סיבה היו גם המשיכות מהפקדונות הישנים קטנות יותר מאשר בשנת 1960.

יתרות הפז"ק גדלו ב-1961 ב-42.7 מיליון ל"י, ויתרות התמ"מ — ב-35.5 מיליון; כלומר, 78.2 מיליון ל"י, שהן יותר מ-68 אחוזים מכלל התוספת, נטו, ליתרות מטבע חוץ, לא היתה להן, למעשה, כל השפעה בתחום הרחבת אמצעי התשלום. ב-1960, לעומת זאת, לא הומרו כ-35 אחוזים בלבד מתוספת היתרות.

יתרות מטבע חוץ שברשות בנק ישראל גדלו ב-1961 ב-129.7 מיליון ל"י, ואילו היתרות שברשות המוסדות הבנקאיים פחתו ב-15.2 מיליון ל"י. מוסדות בנקאיים שונים מכרו נכסים במטבע חוץ, בייחוד ברבע האחרון של השנה, כדי לכסות גירעונות גדולים בנוזלות, החייבים בקנס¹.

גם בשנת 1961 ניכרו התנודות העונתיות הרגילות בסעיף זה (ראה דיאגרמה י"ד-4). עודף ניכר של תקבולים על התשלומים במטבע חוץ מאפיין את המחצית הראשונה של השנה ואת סופה. בחודשים ינואר עד יוני גדלו היתרות ב-120.8 מיליון ל"י, ובחודש דצמבר — ב-14.4 מיליון ל"י; בחודשים יולי עד נובמבר חלה, לעומת זאת, ירידה ב-20.7 מיליון ל"י.

(ב) האשראי לממשלה

יתרת חוב הממשלה, נטו, למערכת הבנקאות פחתה מסוף 1960 ועד סוף 1961 ב-48 מיליון ל"י. החוב לבנק ישראל פחת ב-41.3 מיליון ל"י, ואילו החוב למוסדות הבנקאיים — ב-6.7 מיליון ל"י. גם ביתרת החוב השנתית הממוצעת חלה ב-1961 ירידה — ב-29.4 מיליון ל"י. כשלעצמה, אין ירידה זו מלמדת על עודף הכנסות רגילות על ההוצאות הרגילות, אלא על שיפור במצב הקופתי של החשב הכללי בלבד². ב-1961 היה עדיין גירעון קטן בתקציב הממשלה, אולם תקבולי הממשלה מחוץ למסגרת התקציב, הנובעים מסכומים שהועמדו לרשותה באופן זמני על-ידי חברות ציבוריות, מוסדות שונים וכו', איפשרו לה לכסות את הגירעון, ואף להפקיד סכומים ניכרים בבנק ישראל. אולם אין ספק, שבשלוש השנים האחרונות צומצם גם הגירעון התקציבי של הממשלה לעומת תקופות קודמות, וכך קטנה תלותה באשראי הבנקאי, למימון הוצאותיה. הירידה בחוב, נטו, ב-1961 לא נבעה מהקטנת המקדמות או מפירעון שטרי התחייבות על ידי הממשלה — אלא אף גדלו ב-5 מיליון ל"י — אלא מגידול ביתרות הזכות של הממשלה במערכת הבנקאות. פקדונותיה בבנק ישראל, ובייחוד הפקדונות במטבע חוץ, גדלו ב-47 מיליון ל"י, והפקדונות, נטו, במוסדות הבנקאיים — ב-6 מיליון ל"י.

ב-1961 חל שינוי גם בהרכב חוב הממשלה. האשראי השוטף, נטו, בבנק ישראל ירד ב-71.4 מיליון ל"י, ובסוף השנה היתה לממשלה יתרת זכות של 56 מיליון ל"י בחשבון השוטף לעומת יתרת חובה של 15.4 מיליון ל"י בסוף 1960. הירידה באשראי השוטף מורכבת מהעברה של 32.6 מיליון ל"י במארג, מסעיפי האשראי השוטף לסעיפים "מקדמת ביטחון תשכ"א" ו"מקדמת השתתפות במוסדות בינלאומיים", שהם בגדר אשראי לזמן ארוך³. פקדונות הממשלה בבנק ישראל

¹ ראה סעיף 5.

² מצב הקופה של החשב הכללי משתקף בשינויים ביתרות הממשלה בחשבון שוטף, נטו, במערכת הבנקאות.

³ ראה טורים 1 ו-2 בלוח י"ד-12.

חוב הממשלה למערכת הבנקאות, 1954 עד 1961

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	לבנק ישראל					למוסדות בנקאיים *			
	אשראי שוטף, נטו **	אשראי לזמן ארוך וניירות ערך	בניכוי : חשבונות הון ***	סך הכל	אשראי שוטף, נטו	אשראי לזמן ארוך וניירות ערך	בניכוי : פקדונות, נטו	סך הכל	סך כל חוב הממשלה
1954	10.4	122.6	-0.5	133.5	9.5	24.9	12.4	22.0	155.5
1955	32.5	138.5	-0.1	171.1	17.1	22.6	10.9	28.8	199.9
1956	89.3	155.7	8.3	236.7	12.5	32.4	18.4	26.5	263.2
1957	68.6	217.8	15.1	271.3	28.5	32.7	15.3	45.9	317.2
1958	94.2	214.8	19.9	289.1	45.8	42.5	20.6	67.7	356.8
1959	18.4	319.7	20.4	317.7	13.3	49.1	18.2	44.2	361.9
1960	15.4	321.7	20.3	316.8	4.1	57.2	20.3	41.0	357.8
1961	-56.0	351.8	20.3	275.5	7.0	53.8	26.5	34.3	309.8
1961 ינואר	11.1	321.7	20.4	312.4	3.7	57.3	18.8	42.2	354.5
פברואר	7.3	321.7	22.1	306.9	3.5	59.5	17.8	45.2	352.1
מארס	-45.3	354.3	27.1	281.9	4.3	60.7	17.5	47.5	329.4
אפריל	-51.7	354.3	28.6	274.0	3.1	61.9	18.4	46.6	320.6
מאי	-55.8	354.3	30.6	267.9	3.2	65.4	18.6	50.0	317.9
יוני	-58.1	354.2	30.9	265.1	3.0	65.8	22.5	46.2	311.3
יולי	-60.7	354.0	31.6	261.7	4.5	66.1	22.3	48.3	310.0
אוגוסט	-29.9	354.0	33.1	291.1	4.8	62.4	21.8	45.4	336.5
ספטמבר	-28.7	351.9	34.9	288.3	4.8	60.3	24.4	40.7	329.0
אוקטובר	-36.6	351.9	35.1	280.1	5.8	59.8	24.4	41.2	321.3
נובמבר	-28.4	351.8	37.1	286.4	0.8	55.8	23.3	33.4	319.8
דצמבר	-56.0	351.8	20.3	275.5	7.0	53.8	26.5	34.3	309.8

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** התחייבויות שוטפות, בניכוי פקדונות הממשלה.

*** לרבות "חשבונות אחרים", נטו.

עלו, כאמור, ב-47 מיליון ל"י, ואם ננכה העברה זו של 32.6 מיליון ל"י, נקבל עלייה ממשית במקדמות השוטפות, בסך 8 מיליון ל"י.

בחוב הממשלה לבנק ישראל, לזמן ארוך, לא חל כמעט שינוי, פרט להעברה של 32.6 מיליון ל"י בחודש מארס ולפירעון מקדמת ביטחון בסך 2 מיליון ל"י בחודש ספטמבר. החוב, נטו, למוסדות הבנקאיים פחת ב-6.7 מיליון ל"י, ירידיה הנובעת כמעט כולה מגידול ביתרה הבלתי מנוצלת של פקדונות הממשלה למתן הלוואות.

היתרה הכוללת, נטו, של חוב הממשלה למערכת הבנקאות ירדה מינואר עד יולי ברציפות

ב־47.8 מיליון ל"י. באוגוסט חלה עלייה של 26.5 מיליון ל"י¹, ובחודשים ספטמבר עד דצמבר — שוב ירידה ב־26.7 מיליון ל"י.

(ג) האשראי הבנקאי לציבור

(1) הרחבת האשראי — ב־1961 חלה הרחבה גדולה באשראי הבנקאי לציבור. בין סוף 1960 לסוף 1961 גדל האשראי ב־172.9 מיליון ל"י, שהן 26.7 אחוזים. היתרה השנתית הממוצעת היתה גבוהה ב־1961 185.7 מיליון ל"י או ב־32.5 אחוזים מאשר ב־1960. אולם לא כל הגידול באשראי היה כרוך ביצירת אמצעי תשלום נוספים, שכן חלק ניכר מקורו בפקדונות מיוחדים שהופקדו על ידי הציבור לשם מתן הלוואות. האשראי ממקור זה גדל ב־1961 53 מיליון ל"י, מזה 39 מיליון ל"י בחודש דצמבר, שבהן כלול סכום של 32 מיליון ל"י שהוא בבחינת תוספת פנקסנית גרידא: העברה של חובות קיימים ממוסדות שונים לזכות המוסדות הבנקאיים, אשר כנגדה נרשמו לזכות הראשונים פקדונות מיוחדים. הגידול באשראי הבנקאי הרגיל לציבור, שהיה כרוך בהרחבת אמצעי התשלום, הסתכם, איפוא, ב־120 מיליון ל"י לעומת 100 מיליון ל"י ב־1960 ו־76 מיליון ל"י ב־1959.

ב־1961 גבר לחץ הציבור להרחבת האשראי — במידה רבה בעקבות התגברות הציפיות לפיחות והעלייה ברמת המחירים. לרשות המוסדות הבנקאיים עמדו בסוף 1960 עודפי נכסים

לוח י"ד-13

האשראי לציבור ממערכת הבנקאות, 1954 עד 1961

(מיליוני ל"י)

סוף השנה	הגידול מסוף שנה לסוף שנה		ממוצע שנתי	הגידול מממוצע שנתי לממוצע שנתי	
	מיליוני ל"י	אחוזים		מיליוני ל"י	אחוזים
1955	244.0	—	235.6	—	—
1956	282.1	38.1	263.9	28.3	12.0
1957	341.4	59.3	306.4	42.5	16.1
1958	406.5	65.1	364.0	57.6	18.8
1959	507.5	101.0	448.2	84.2	23.1
1960	646.6	139.1	570.7	122.5	27.3
1961	819.5	172.9	756.4	185.7	32.5

נזילים בשיעור ניכר, שאיפשרו את הרחבת האשראי בקצב מואץ בחודשים הראשונים של 1961. הציפיות לפיחות ולעליית מחירים עודדו ניצול מוגבר מצד לוויים, של זכות המשיכה מחשבונות "חוזרים דביטורים ומשיכות יתר", וסעיף זה של האשראי גדל במיוחד. כתוצאה מכך נוצר אצל מרבית המוסדות הבנקאיים גירעון בנכסים נזילים, ושיעור הנזילות הממוצע ירד לעומת 1960.

¹ עלייה זו נבעה ממשכת פקדון במטבע חוץ בסך 14 מיליון ל"י לשם פירעון חוב לחוץ לארץ ומעלייה, נטו, במקדמות שוטפות ב־12 מיליון ל"י הקשורה בהוצאות מקומיות.

בדרך זו חלה הרחבה ניכרת באשראי הרגיל, מבלי שחל גידול בנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים.¹ כן חל גידול ניכר באשראי מפקדונות שמחוץ למסגרת הנזילות. על-מנת לבלום את ההרחבה המהירה של האשראי הוחמרו, כאמור, הוראות הנזילות פעמים אחדות במשך השנה: בסוף מארס ובסוף אוקטובר הועלו שיעורי הנזילות המינימליים בשני אחוזים בכל פעם, ואילו בסוף יוני בוטלה האפשרות לכלול בין הנכסים הנזילים עודפים של נכסים במטבע חוץ על ההתחייבויות במטבע חוץ, ביטול שכמוהו כהעלאת שיעורי הנזילות — אם כי רק לגבי אותם המוסדות הבנקאיים שנקטו בשיטת "הנזילות המעורבת".² את הגירעונות

לוח י"ד-14

האשראי לציבור באמצעות מערכת הבנקאות, 1954 עד 1961 *

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

התקופה	מבנק ישראל	ממוסדות בנקאיים	סך כל האשראי הבנקאי	כנגד פקדונות הממשלה	מפקדונות הממשלה למתן הלוואות	סך הכל (3)+(4)+(5)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1954	—	221.5	221.5	22.5	41.5	285.5
1955	15.7	228.3	244.0	35.2	62.2	341.4
1956	35.1	247.0	282.1	46.7	73.2	402.0
1957	51.6	289.8	341.4	59.2	83.0	483.6
1958	27.6	378.9	406.5	64.7	101.0	572.2
1959	33.6	473.9	507.5	67.4	116.2	691.1
1960	57.0	589.6	646.6	65.4	118.1	830.1
1961	67.0	752.5	819.5	53.5	177.1	1,050.1
1961 ינואר	55.7	617.6	673.3	57.5	118.6	849.4
פברואר	62.0	650.9	712.9	65.7	120.0	898.6
מארס	63.7	665.8	729.5	76.8	122.2	928.5
אפריל	60.3	662.3	722.6	71.4	122.2	916.2
מאי	59.5	666.0	725.5	68.5	123.8	917.8
יוני	58.3	694.3	752.6	66.3	124.8	943.7
יולי	56.5	714.8	771.3	62.2	125.8	959.3
אוגוסט	56.9	718.8	775.7	60.1	125.5	961.3
ספטמבר	59.8	740.2	800.0	57.6	127.0	984.6
אוקטובר	61.1	739.9	801.0	54.4	126.6	982.0
נובמבר	60.7	732.1	792.8	52.7	128.1	973.6
דצמבר	67.0	752.5	819.5	53.5	177.1	1,050.1

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

¹ ראה סעיף 5 להלן.

² פירוש השינויים בהוראות הנזילות ודברי הסבר להם הובאו בסקרי בנק ישראל, 15 ו-16.

בנכסים הנוזלים, שנוצרו עקב השינויים בהוראות הנוזלות, לא חוייבו הבנקים לכסות אלא על-ידי שימוש לתכלית זו בחלק מהתוספת לפקדונות בלבד. וכיוון שהפקדונות החייבים בנוזלות הוסיפו לגדול עד סוף יוני בלבד, ואילו במחצית השנייה של השנה חלה בהם ירידה, לא היתה ההשפעה המרסנת של ההוראות החדשות בעלת תוקף אלא בחודשים אפריל עד יוני, ואילו במחצית השנייה של השנה לא הצטמצם הגירעון "המוכר" כלל. אולם קיומו של גירעון "מוכר", בהיקף גדול ערב הפיחות בפברואר 1962 מנע הרחבת אשראי בתקופה שלאחר הפיחות, בשעה שחלה עלייה גדולה בפקדונות ובנכסים הנוזלים של המוסדות הבנקאיים כתוצאה מההמרה המוגברת של מטבע חוץ.

התנודות העונתיות בהרחבת האשראי הבנקאי לציבור ב-1961 היו שונות באופיין מאשר בשנים שקדמו לה. בעוד שבשנים הקודמות היתה הרחבת האשראי איטית בחודשי השנה הראשונים ומהירה במחצית השנייה של השנה, היתה ההתפתחות בשנת 1961 הפוכה: בשלושת החודשים הראשונים גדל האשראי הרגיל ב-75 מיליון ל"י, שהן קרוב לשני שלישים מהגידול הכולל, להוציא את תוספת האשראי מפקדונות הציבור למתן הלוואות; בחודשים אפריל ומאי חלה ירידה קלה; בחודשים יוני עד ספטמבר חודשה ההרחבה, ואילו בחודשי השנה האחרונים — שוב צמצום. הרחבת האשראי והמשיכה של מזומנים, גם לאחר שנעלמו עודפי הנכסים הנוזלים שהיו קיימים בראשית השנה, יצרו במרבית המוסדות הבנקאיים גירעון "אסור" בנוזלות, בממדים גדולים, אשר בחודש ספטמבר הגיע לשיא של קרוב ל-35 מיליון ל"י ואשר עליו חייבים המוסדות הבנקאיים בתשלום קנסות. בשלושת החודשים האחרונים של השנה הקטינו המוסדות הבנקאיים את האשראי הרגיל לציבור במטבע ישראל ב-40 מיליון ל"י, בערך¹, על מנת לצמצם את הגירעון ה"אסור", ועד סוף השנה ירד גירעון זה בצורה תלולה עד למטה מ-12 מיליון ל"י.

במשך שנת 1961 גדל האשראי הבנקאי הרגיל ב-120 מיליון ל"י², מזה 95 מיליון במחצית הראשונה של השנה ו-25 מיליון בלבד במחצית השנייה.

מתוך תוספת זו של 120 מיליון ל"י ניתנו 110 מיליון ל"י על ידי המוסדות הבנקאיים ו-10 מיליון ל"י על-ידי נכיון משנה בבנק ישראל. נכיון המשנה במטבע ישראלי פחת ב-1.6 מיליון ל"י, ואילו במטבע חוץ — עלה ב-11.6 מיליון ל"י. תוספת האשראי הרגיל מהמוסדות הבנקאיים היתה מורכבת מ-28 מיליון ל"י של אשראי במטבע חוץ ומ-82 מיליון ל"י של אשראי במטבע ישראלי. קרוב ל-75 אחוזים מתוספת האשראי הרגיל במטע ישראלי חלה בסעיף "חוזרים דביטוריים ומשיכות יתר", והיתרה — אשראי לתקופה קצובה.

מלבד האשראי הבנקאי הרגיל והאשראי מתוך פקדונות הציבור למתן הלוואות, חל גידול של 59 מיליון ל"י באשראי מתוך פקדונות הממשלה במסגרת תקציב הפיתוח, הניתן באמצעות המוסדות הבנקאיים. למעשה הסתכם הגידול ב-11 החודשים הראשונים של השנה ב-10 מיליון ל"י בלבד, ואילו בדצמבר חל גידול של 49 מיליון ל"י. ברם, העלייה שחלה בדצמבר אינה מייצגת הפקדת כספים חדשים על-ידי הממשלה לשם מתן הלוואות, אלא העברה של גביית חובות קיימים לידי המוסדות הבנקאיים. גם עלייה זו לא באה אלא על-מנת לאפשר לבנקים שונים להראות גידול רב באשראי ובפקדונות במאזן סוף השנה. באשראי מפקדונות הממשלה לחייבי מסים, ליבואנים באמצעות חברת השילומים וכו', חלה ירידה של 12 מיליון ל"י.

ב-1961 חלה, כאמור, התרחבות ניכרת באשראי שניתן בתיווך המוסדות הבנקאיים. "תיווך שטרות" הוא סוג עסקות שבו עוסקים מוסדות בנקאיים שונים מזה שנים אחדות. תחילה היו אלה

¹ פירעון ההלוואות לא הגיע, למעשה, להיקף זה. המוסדות הבנקאיים מכרו שטרי התחייבות של לוחים למפקדים שונים, וכתוצאה מכך חלה ירידה בפקדונות לזמן קצוב ובפקדונות עובר ושב.

² להוציא את הגידול באשראי מפקדונות הציבור למתן הלוואות, בסך 53 מיליון ל"י.

שטרות של הסוכנות, מכתבי התחייבות של החשב הכללי ושטרות של מוסדות ציבור שונים, אולם לאחרונה התרחב תחום "תיווך השטרות" גם לגבי עסקים פרטיים. כמה מן המוסדות הבנקאיים מעודדים בעלי פקדונות להלוות ללקוחות שלהם, אם בערבותו של המוסד הבנקאי או בלעדית. השטרות שנרכשו על ידי בעלי היתרות הכספיות היו, בחלקם, שטרות שהוחזקו על ידי המוסדות הבנקאיים עצמם, שאותם מכרו הללו על-מנת להקטין את גירעונות הנזילות ה"אסורים". במקרים אלה לא היתה בעסקות אלה משום הרחבת האשראי, אלא תחלופה של אשראי בנקאי באשראי על ידי הציבור. סוג אחר של שטרות, שנרכשו על-ידי הציבור בתיווך מוסדות בנקאיים, הוא שטרי התחייבות חדשים. אולם גם כאן מהווה, כנראה, מתן האשראי בחלקו הגדול תחליף לשימושים אחרים, ולא הפעלה של יתרות כספיות רדומות — כפי שמלמדת העובדה, שלא חל גידול במהירות המחזור של אמצעי התשלום.¹ אין נתונים על היקף האשראי באמצעות "תיווך שטרות", אולם העלייה שחלה ב-1961 בסעיף הערבויות מצד המוסדות הבנקאיים, אשר הסתכמה ב-97 מיליון ל"י, שהן 69 אחוזים, קשורה, ללא ספק, בחלקה, בהתפשטותו של נוהג זה.² לגבי היקף "תיווך השטרות" שלא בערבות מוסדות בנקאיים אין בנמצא אפילו אינדיקטור עקיף כלשהו. מכל מקום יש להדגיש, שבניגוד לאשראי הבנקאי אין האשראי באמצעות "תיווך השטרות" כרוך בהרחבת אמצעי התשלום, אלא בהעברת כוח קנייה מרשות לרשות. הרחבת האשראי בצינורות אלה עשויה להיות בעלת השפעה אינפלציונית, רק במידה שהיא מביאה להגדלת מהירות המחזור של אמצעי התשלום, ודבר זה, כנראה, לא ארע בשנת 1961.³

(2) ייעוד האשראי — ייעוד האשראי תלוי במידה רבה בשאלה, אם הוא ניתן על ידי המוסדות הבנקאיים כראות עיניהם או בהכוונת בנק ישראל ומשרדי הממשלה. האשראי שבהכוונת בנק ישראל מורכב מנכיון המשנה, מהאשראי במסגרת 22 האחוזים של שחרורים מנזילות, מהאשראי במסגרת 25 אחוזים מסכום ההשקעה של כספי תכניות החיסכון המאושרות וכן מחלק מהאשראי במטבע חוץ. שני הסוגים האחרונים ניתנים באישור בנק ישראל ומשרד האוצר במשותף. לפני ביטול הגבלות נפח האשראי, בסוף מארס 1961, נכלל במסגרת ההכוונה גם האשראי המשוחרר מהגבלות הנפח. עם ביטולן של הגבלות הנפח הוגדלה מסגרת השחרורים מנזילות מ-20 ל-22 אחוזים מהנכסים הנזילים. מרבית האשראי שבהכוונת בנק ישראל ניתן היום במסגרת זו.

מכלל תוספת האשראי הבנקאי לציבור ב-1961, בסך 174 מיליון ל"י, ניתנו 31 מיליון ל"י, שהן 18 אחוזים, בהכוונת בנק ישראל.⁴ לאחר ניכוי תוספת של 32 מיליון ל"י לאשראי מפקדונות למתן הלוואות בסוף חודש דצמבר, שאינה אלא תוספת פנקסנית גרידא, עולה משקלו של האשראי המוכון על ידי בנק ישראל ל-22 אחוזים, בערך. מתוך תוספת האשראי לציבור מהמוסדות הבנקאיים בלבד, להוציא את נכיון המשנה, ניתנו 16 אחוזים בהכוונת בנק ישראל לעומת 25 אחוזים ב-1960. מרבית האשראי ניתנה, איפוא, על ידי המוסדות הבנקאיים שלא בהכוונת בנק ישראל. אמנם, גם האשראי שלא בהכוונת בנק ישראל איננו ניתן כולו לפי ראות עיניהם של המוסדות הבנקאיים; חלק ממנו ניתן בהכוונת משרדי ממשלה או מוסדות שונים, כגון אותו חלק מן האשראי במטבע חוץ, שהוא מחוץ למסגרת האשראי המוכון, והאשראי מן הקרנות המשותפות ללנקים ולממשלה, להון חוזר, הניתנים באישור משרדי ממשלה; או אותו חלק מהאשראי מן הפקדונות למתן הלוואות שיייעודו נקבע על ידי המפקידים. אולם עם כל זאת ניתנה מרבית תוספת האשראי לציבור מהמוסדות הבנקאיים ב-1961 ללא כל הכוונה חיצונית.

¹ ראה לוח י"ד-7.

² הגידול בסעיף הערבויות בשנת 1961 כולל גם גידול רגיל, שאין לו כל קשר ל"תיווך השטרות". ב-1960, שבה לא התפשט עדיין נוהג זה בקנה מידה גדול, הסתכמה העלייה ב-45 מיליון ל"י, שהן 47 אחוזים.

³ ראה לוח י"ד-17.

לוח י"ד-15

האשראי ממערכת הבנקאות, לפי המקור וענף הייעוד, 31 בדצמבר 1961*

אשראי בנקאי						ייעוד האשראי
סך הכל (4) + (5)	אשראי כנגד פקדונות הממשלה	סך כל האשראי הבנקאי (1) + (2) + (3)	ללא הכוונת בנק ישראל (3)	בהכוונת בנק ישראל		
				ממוסדות בנקאיים (2)	מבנק ישראל (1)	
(6)	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	
מיליוני ₪						
157.4	3.7	153.7	66.6	81.8	5.3	החקלאות
264.9	23.3	241.6	183.1	43.8	14.7	התעשייה
53.5	7.4	46.1	38.3	7.6	0.2	הבנייה
92.8	6.6	86.2	69.6	5.8	10.8	המסחר
31.8	0.9	30.9	7.7	4.4	18.8	השירותים הציבוריים
32.7	0.3	32.4	27.4	5.0	—	הרשויות המקומיות
25.7	0.1	25.6	23.3	2.3	—	מוסדות אשראי וכספים
38.2	0.4	37.8	6.1	14.9	16.8	המוסדות הלאומיים
44.7	3.8	40.9	33.4	7.1	0.4	השירותים
86.4	4.0	82.4	82.4	—	—	אנשים פרטיים
45.7	3.3	42.4	41.7	0.7	—	שונות **
873.8	53.8	820.0 ***	579.6	173.4	67.0	סך הכל
אחוזים						
18.0	6.9	18.7	11.5	47.2	7.9	החקלאות
30.3	43.3	29.5	31.6	25.3	21.9	התעשייה
6.2	13.7	5.6	6.6	4.4	0.3	הבנייה
10.6	12.3	10.5	12.0	3.3	16.1	המסחר
3.6	1.7	3.8	1.3	2.5	28.1	השירותים הציבוריים
3.7	0.6	4.0	4.7	2.9	—	הרשויות המקומיות
2.9	0.2	3.1	4.0	1.3	—	מוסדות אשראי וכספים
4.4	0.7	4.6	1.1	8.6	25.1	המוסדות הלאומיים
5.1	7.1	4.9	5.8	4.1	0.6	השירותים
10.0	7.4	10.1	14.2	—	—	אנשים פרטיים
5.2	6.1	5.2	7.2	0.4	—	שונות **
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** לרבות אשראי לבעלי מלאכה.

*** סכום זה גדול ב-0.5 מיליון ₪ מסך האשראי הבנקאי לסוף 1961 המובא בלוח י"ד-13, שכן על-מנת למנוע כפילות אין ההשתתפויות בהלוואות קונסורציאליות, הניתנות על ידי בנקים ואגודות שיתופיות לאשראי, כלולות כאן באשראי שניתן למוסדות אשראי וכספים.

הקצאת האשראי שבהכוונת בנק ישראל נעשית על יסוד סדר עדיפויות מבחינת המשק הלאומי, תוך הדגשת התרומה להשגת העצמאות הכלכלית. בחלקו ניתן אשראי זה על יסוד הסדרים ענפיים כוללים, ובחלקו — בדרך של אישורים אינדיבידואליים. הכוונת האשראי היא תוצאה בלתי נמנעת של החוק המגביל את גובה הריבית ושל קיום עודף ביקוש לאשראי בשער הריבית החוקי, ותפקידה — להעמיד לרשותם של מפעלים, החיוניים לפיתוחו ולהבראתו של המשק, חלק מתוספת האשראי הבנקאי. הריבית על האשראי המוכון נמוכה מאשר על אשראי בנקאי רגיל, ולגבי אשראי למימון יצוא — היא נמוכה יותר במידה ניכרת. הגידול בנכיון המשנה על ידי בנק ישראל הסתכם ב־1961 10 מיליון ל"י. מכלל זה ניתנו 9.5 מיליון ל"י לענפי התעשייה והמסחר, בעיקר לצורכי מימון יצוא תעשייתי ולעידוד הסחר

לוח י"ד-16

האשראי הבנקאי*, לפי ענף הייעוד, 1954 עד 1961

(סוף התקופה)

ייעוד האשראי	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
מיליוני ל"י								
החקלאות	53.9	65.4	84.2	101.4	114.4	129.7	143.4	157.4
התעשייה	57.3	77.2	92.8	107.9	130.5	163.6	214.6	264.9
הבנייה	31.8	19.8	21.4	27.4	28.2	36.9	43.1	53.5
המסחר	37.0	37.5	36.7	44.0	54.0	70.0	82.1	92.8
השירותים הציבוריים	8.2	4.4	13.3	27.3	21.4	24.4	33.9	31.8
הרשויות המקומיות	4.4	3.3	4.5	6.0	7.0	7.7	10.3	32.7
מוסדות אשראי וכספים	6.9	5.6	10.5	9.3	7.5	13.9	15.8	25.7
המוסדות הלאומיים	3.5	3.0	3.1	11.0	14.8	17.6	30.2	38.2
השירותים	10.4	13.7	16.1	17.1	25.9	29.4	36.2	44.7
שונות**	30.0	44.9	44.9	52.9	68.1	82.0	101.3	132.1
סך הכל	243.4	274.8	327.5	404.3	471.8	575.2	710.9	873.8
מאות								
החקלאות	22.2	23.8	25.7	25.1	24.3	22.6	20.2	18.0
התעשייה	23.5	28.1	28.3	26.7	27.7	28.4	30.2	30.3
הבנייה	13.1	7.2	6.5	6.8	6.0	6.4	6.1	6.2
המסחר	15.2	13.7	11.2	10.9	11.4	12.2	11.5	10.6
השירותים הציבוריים	3.4	1.6	4.1	6.7	4.5	4.2	4.8	3.6
הרשויות המקומיות	1.8	1.2	1.4	1.5	1.5	1.3	1.4	3.7
מוסדות אשראי וכספים	2.8	2.0	3.2	2.3	1.6	2.4	2.2	2.9
המוסדות הלאומיים	1.4	1.1	1.0	2.7	3.1	3.1	4.2	4.4
השירותים	4.3	5.0	4.9	4.2	5.5	5.1	5.1	5.1
שונות**	12.3	16.3	13.7	13.1	14.4	14.3	14.3	15.2
סך הכל	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

* להוציא את בנק החקלאות לישראל, ולרבות אשראי לחיבי מס הכנסה וכו' כנגד פקדונות הממשלה.
** לרבות אשראי לפרטים.

עם מדינות חדשות באפריקה. למוסדות הלאומיים הוענק סכום של 5.2 מיליון ל"י, ואילו נכיון המשנה לחקלאות פחת ב־3.3 מיליון ל"י. עיקר תוספת האשראי לענף זה ניתנה במסגרת השיחרורים מנזילות, ומאמציהם החופשיים של המוסדות הבנקאיים. תוספת האשראי לציבור ממוסדות בנקאיים, שניתנה בהכוונת בנק ישראל, הסתכמה ב־21.3 מיליון ל"י, מזה קרוב ל־60 אחוזים — לחקלאות ולתעשייה. גידול רב יחסית חל גם באשראי לבנייה ולרשויות המקומיות. האשראי לציבור ממוסדות בנקאיים, שלא בהכוונת בנק ישראל, גדל ב־1961 ב־143 מיליון ל"י, אך מכלל זה 32 מיליון ל"י הן תוספת פנקסנית גרידא: העברת

לוח י"ד-17

הגידול באשראי לציבור ממערכת הבנקאות ובאמצעות המוסדות הבנקאיים*, לפי הייעוד והמקור, פוף 1960 עד פוף 1961

(מיליוני ל"י)

מבנק ישראל	בהכוונת בנק ישראל	ללא הכוונת בנק ישראל	מהמוסדות הבנקאיים			מפקדונות הממשלה למתן הלוואות	סך הכל (4)+(5)+(6)
			סך כל האשראי הבנקאי (1)+(2)+(3)	כנגד פקדונות הממשלה	מבנק ישראל		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	
-3.3	7.4	11.6	15.7	-1.7	0.7	14.7	החקלאות
3.1	4.6	50.6	58.3	-8.0	-13.4	36.9	התעשייה
—	5.6	3.8	9.4	1.0	1.1	11.5	הבנייה
6.4	-2.9	9.6	13.1	-2.4	-1.3	9.4	המסחר
-1.6	-1.6	1.0	-2.2	0.1	5.5	3.4	השירותים הציבוריים
—	3.9	18.2	22.1	0.3	33.5	55.9	הרשויות המקומיות
—	2.0	7.8	9.8	0.1	-0.1	9.8	מוסדות אשראי וכספים
5.2	-0.1	2.6	7.7	0.3	7.4	15.4	המוסדות הלאומיים
0.4	2.0	6.2	8.6	-0.1	23.3	31.8	השירותים
-0.2	0.4	31.8	32.0	-1.2	2.3	33.1	שונות **
10.0	21.3	143.2	174.5 ***	-11.6	59.0	221.9	סך הכל

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** לרכות אשראי לפרטים.

*** סכום זה נבוח ב־1.6 מיליון ל"י מהגידול המופיע בלוח י"ד-18 בנל 5 ניכוי השתתפויות בהלוואות קונסורציואליות המבוצעות על־ידי מוסדות בנקאיים אחרים.

חובות קיימים לזכות בנקים שונים בסוף חודש דצמבר. תוספת זו נתחלקה בין הסעיפים "רשויות מקומיות" ו"תעשייה", שגדלו במידה ניכרת. לאחר ניכוי תוספת פנקסנית זו מסתכמת הרחבת האשראי לתעשייה ב־37 מיליון ל"י, בערך ¹. בסך הכל זכו החקלאות והתעשייה יחד ל־41 אחוזים

¹ תוספת זו משתקפת גם בירידה שחלה באשראי לתעשייה מתוך פקדונות הממשלה במסגרת תקציב הפיתוח (לוח י"ד-17, טור 6). חובות קיימים אלה של התעשייה, לזמן ארוך, הועברו בסוף דצמבר למסגרת האשראי הבנקאי לתעשייה מתוך פקדונות הציבור למתן הלוואות, באמצעות מוסדות כספיים מאושרים, שלזכותם נרשמו פקדונות אלה. המוסדות הכספיים הללו זיכו, לעומת זאת, את הממשלה בפקדון בלתי נזיל, שניתן למשור ממנו, פחות או יותר, בהתאם למועדי הפרעון של האשראי.

לוח י"ד-18

נכסים נזילים בידי המוסדות הבנקאיים*, 1955 עד 1961

(מיליוני ל"י)

התקופה	אשראי מבנק ישראל		מטבע חוץ, נטו, בבנק ישראל	יתרות בין המוסדות הבנקאיים, נטו	סך הכל (1) + (2) + (3) + (4)	בניכוי		נכסים נזילים (5)-(8)
	לציבור, נטו **	לממשלה				המזומנים שבידי הציבור ***	יתרות המוסדות הבנקאיים בבנק ישראל, שאינן נכסים נזילים	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1955	15.3	171.1	83.5	24.0	293.9	172.6	5.0	116.3
1956	34.5	236.7	92.4	16.2	379.8	228.4	17.8	133.6
1957	50.6	271.3	82.8	16.7	421.4	231.0	32.8	157.6
1958	27.2	289.1	162.0	8.9	487.2	251.5	49.3	186.4
1959	33.1	317.7	197.5	1.7	550.0	260.0	92.5	197.5
1960	49.0	316.8	337.1	1.2	704.1	299.6	140.3	264.2
1961	65.1	275.6	466.8	1.6	809.1	344.2	218.6	246.3
1961 ינואר	47.5	312.4	344.2	1.5	705.6	308.1	145.3	252.2
פברואר	55.1	306.9	354.9	2.5	719.4	321.2	150.6	247.6
מארס	54.1	281.9	393.6	0.8	730.4	343.7	161.1	225.6
אפריל	52.8	274.0	427.5	1.1	755.4	336.8	165.6	253.0
מאי	52.7	267.8	443.9	0.2	764.6	337.3	173.5	253.8
יוני	53.1	265.1	466.5	0.7	785.4	345.2	180.3	259.9
יולי	52.9	261.7	460.6	1.7	776.9	347.3	184.0	245.6
אוגוסט	52.7	291.1	428.5	2.8	775.1	350.3	190.1	234.7
ספטמבר	56.6	288.3	431.6	2.9	779.4	356.7	197.4	225.3
אוקטובר	58.0	280.1	437.3	2.9	778.3	353.2	207.3	217.8
נובמבר	57.9	286.4	444.0	5.6	793.9	354.0	209.9	230.0
דצמבר	65.1	275.6	446.8	1.6	809.1	344.2	218.6	246.3

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** מסעף זה מוסחתיים סקרוגות מוסדות כספיים (לרבות הבנקים להשקעות) בבנק ישראל.

*** לרבות המזומנים בקופת בנק החקלאות לישראל.

מתוספת האשראי שלא בהכוונת בנק ישראל. האשראי לפרטים, לענף המסחר ולשירותים השונים היווה 43 אחוזים מהתוספת. באשראי לפרטים היה הגידול רב במיוחד: 22.4 מיליון ל"י, שהן 37 אחוזים — שיעור הגבוה במידה ניכרת משיעור הגידול של כלל האשראי הבנקאי לציבור. בחלקו נועד אשראי זה למימון הוצאות צריכה.

5. נזילות המוסדות הבנקאיים

בשנת 1961 חלה הרעה ניכרת במצב הנזילות של המוסדות הבנקאיים. שיעור הנזילות השנתי הממוצע, במטבע ישראלי, ירד מ-38.7 אחוזים ב-1960 ל-33.8 אחוזים בלבד ב-1961. בסוף דצמבר 1960 עמד שיעור הנזילות על 40.4 אחוזים והוא ירד ל-34.9 אחוזים בסוף דצמבר 1961. ירידה זו היא תוצאה של ירידה בסכום הנכסים הנזילים של המוסדות הבנקאיים ב-18 מיליון ל"י, מצד

לוח י"ד-19

נזילות המוסדות הבנקאיים * במטבע ישראלי, 1955 עד 1961

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

שנת הנזילות $\times 100$ (7)	פקדונות החייבים בנזילות במטבע ישראלי (7)	סך כל הנכסים הנזילים (3)+(4)+(5) (6)	יתרות בין המוסדות הבנקאיים, נטו (5)	מזומנים בקופות הבנקים (4)	יתרות נזילות בבנק ישראל			
					סך הכל (1)+(2) (3)	יתרות עודפות (2)	יתרות חובה (1)	
39.3	296.2	116.3	24.0	11.0	81.3	38.2	43.1	1955
40.6	328.7	133.6	16.2	11.5	105.9	59.1	46.8	1956
40.2	392.1	157.6	16.7	11.8	129.1	71.5	57.6	1957
39.7	469.0	186.4	8.9	12.6	164.9	93.7	71.2	1958
37.2	531.0	197.4	1.7	13.0	182.7	101.4	81.3	1959
40.4	653.8	264.2	1.2	16.3	246.7	152.7	94.0	1960
34.9	706.0	246.3	1.6	19.4	225.3	117.1	108.2	1961
37.5	672.5	252.1	1.5	18.2	232.4	136.7	95.7	1961 ינואר
36.2	684.9	247.6	2.5	18.1	227.0	128.9	98.1	פברואר
32.7	689.9	225.6	0.8	19.9	204.9	104.0	100.9	מארס
35.6	710.7	253.0	1.1	19.3	232.6	129.9	102.7	אפריל
35.0	724.2	253.8	0.2	19.4	234.2	130.7	103.5	מאי
35.0	743.4	259.9	0.7	18.7	240.5	133.9	106.6	יוני
33.3	738.4	245.6	1.7	21.3	222.6	114.0	108.6	יולי
32.0	731.6	234.7	2.8	20.6	211.3	99.8	111.5	אוגוסט
30.6	734.6	225.3	2.9	22.3	200.1	89.3	110.8	ספטמבר
30.1	721.4	217.9	2.9	21.1	193.9	84.2	109.7	אוקטובר
32.3	712.8	230.0	5.6	19.8	204.6	94.4	110.2	נובמבר
34.9	706.0	246.3	1.6	19.4	225.3	117.1	108.2	דצמבר

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

אחד, ושל עלייה בפקדונות החייבים בנזילות ב־52 מיליון ל"י, מצד שני. ב־1960, לעומת זאת, חל גידול רב בסכום הנכסים הנזילים בסך 67 מיליון ל"י.

שני גורמים פעלו בשנת 1961 להקטנת סכום הנכסים הנזילים: הירידה בחוב הממשלה לבנק ישראל ב־41 מיליון ל"י, והמשיכה, נטו, של מזומנים על ידי הציבור בסך 44 מיליון ל"י. מאידך, הגורם העיקרי שפעל להגדלת סכום הנכסים הנזילים הוא רכישת מטבע חוץ על ידי בנק ישראל, שהסתכמה ב־129 מיליון ל"י, נטו. אולם בסכום זה כלולים 78 מיליון ל"י של פיצויים אישיים שלא הומרו במטבע ישראלי, אלא הופקדו בחשבונות פז"ק וחמ"מ. פקדונות אלה חייבים המוסדות הבנקאיים להפקיד בבנק ישראל, ואין הללו בגדר נכס נזיל לגביהם. המרת מטבע החוץ הביאה, איפוא, לגידול של 51 מיליון ל"י בלבד בנכסיהם הנזילים של המוסדות הבנקאיים. הרחבת האשראי לציבור, נטו, מבנק ישראל הביאה לגידול נוסף של 16 מיליון ל"י.¹ השפעת גורמי ההתרחבות הסתכמה, איפוא, ב־67 מיליון ל"י, ואילו השפעת גורמי הצמצום — ב־85 מיליון ל"י, ומתוך צירוף שתי ההשפעות פחתו הנכסים הנזילים ב־18 מיליון ל"י.

הגידול בפקדונות החייבים בנזילות נמשך ברציפות עד סוף יוני, ואילו במחצית השנייה של השנה חלה ירידה. ביתרת הנכסים הנזילים חלו, לעומת זאת, תנודות חריפות, וכן גם בשיעורי הנזילות.

בראשית השנה היה בידי המוסדות הבנקאיים, כאמור, עודף של נכסים נזילים, אך שיעור הנזילות ירד בצורה תלולה ל־32.7 אחוזים בלבד בסוף מארס. גורמי הירידה העיקריים היו ההרחבה המהירה של אשראי לציבור, שהגדילה את הפקדונות החייבים בנזילות, מצד אחד, ואשר התבטאה גם במשיכה מוגברת של מזומנים, מצד שני; וכן הירידה בחוב הממשלה לבנק ישראל.

באפריל חלה עלייה ניכרת בשיעור הנזילות, והוא נשאר גבוה יחסית עד סוף יוני. עלייה זו נעוצה בעיקר בגידול הרב בהמרת מטבע חוץ. כן הופסקה בחודשים אפריל ומאי הרחבת האשראי מהמוסדות הבנקאיים, והציבור הקטין את סכום המזומנים שברשותו.

בחודשים יולי עד אוקטובר חלה ירידה תלולה נוספת, ובסוף אוקטובר הגיע שיעור הנזילות לרמה הנמוכה ביותר מזה שנים רבות — 30 אחוזים בלבד. הגורם העיקרי להחמרת מצב הנזילות בחודשים אלה היה הירידה העונתית הניכרת ביתרות מטבע החוץ בבנק ישראל. בתקופה זו חודשה גם הרחבת האשראי לציבור, וזו היתה מלווה במשיכה של מזומנים מהמוסדות הבנקאיים. גירעון המוסדות הבנקאיים, שעליו מוטל קנס של 10 אחוזים, הגיע להיקף שאין לו תקדים.²

בשני החודשים האחרונים של השנה עשו המוסדות הבנקאיים מאמצים רבים לצמצם את הגירעון. האשראי הרגיל לציבור, במטבע ישראלי, צומצם, ומוסדות בנקאיים שונים מכרו לבנק ישראל נכסים במטבע חוץ. בדצמבר התחדשה גם הצבירה העונתית המהירה של יתרות מטבע חוץ, וגברה ההמרה בבנק ישראל. כן חל גידול בנכיון המשנה במטבע חוץ בבנק ישראל, והציבור הקטין את סכום המזומנים שבידו. התפתחויות אלה הביאו לגידול סכום הנכסים הנזילים שברשות המוסדות הבנקאיים ביותר מ־28 מיליון ל"י, ושיעור הנזילות עלה מ־30.1 אחוזים בסוף אוקטובר ל־34.9 אחוזים בסוף דצמבר. בשני החודשים הללו הצליחו המוסדות הבנקאיים להקטין את גירעון הנזילות במידה ניכרת.³

¹ לאחר הקטנת הפקדונות של מוסדות כספיים ומוסדות לאומיים בבנק ישראל.

² הגירעון ה"אסור", החייב בקנס, עלה מ־10 עד 12 מיליון ל"י בחודשים מאי ויוני ליותר מ־34 מיליון ל"י בספטמבר. תשלום הקנס אינו נחשב כהוצאה לצורכי חישוב ההכנסה החייבת במס הכנסה.

³ הגירעון ה"אסור" ירד מ־34 מיליון ל"י בסוף ספטמבר עד למטה מ־12 מיליון ל"י בסוף דצמבר.

6. התפתחות המוסדות הבנקאיים

מגמת ההתרחבות המהירה בפעילות המוסדות הבנקאיים הוסיפה וגברה בשנת 1961. המאזן המאוחד של המוסדות הבנקאיים גדל ב-28 אחוזים לעומת 24 אחוזים ב-1960 ו-20 אחוזים ב-1959. העלייה הגדולה בסך הנכסים משתקפת גם בגידול התלול בהכנסות התפעוליות. במספר סעיפים

לוח י"ד-20

הנכסים וההתחייבויות של המוסדות הבנקאיים*, 1960 ו-1961

סוף התקופה					
העלייה או הירידה (-) מ-1960 ל-1961		אחוזים		מיליוני ל"י	
אחוזים	מיליוני ל"י	1961	1960	1961	1960
נכסים					
					מזומנים ויתרות
20.1	83.3	27.4	28.7	496.8	413.5
27.6	162.9	41.5	40.8	752.5	589.6
75.0	3.3	0.4	0.3	7.7	4.4
					בבנק ישראל
					הלוואות לציבור
					הלוואות לממשלה
					הלוואות לציבור
25.7	47.2	12.7	12.7	230.7	183.5
45.7	52.1	9.2	7.9	166.2	114.1
15.7	17.4	7.1	7.7	128.0	110.6
19.6	5.3	1.8	1.9	32.3	27.0
					מפקדונות הממשלה
					נכסים במטבע חוץ
					ניירות ערך
					נכסי דלא נידי
					יתרות, נטו
-383.3	-2.3	-0.1	—	-2.9	-0.6
					במוסדות הבנקאיים**
25.6	369.2	100.0	100.0	1,811.3	1,442.1
					סך הכל
התחייבויות					
7.7	44.7	34.5	40.2	624.1	579.4
41.3	232.3	43.9	39.0	794.6	562.3
80.0	11.6	1.4	1.0	26.1	14.5
26.3	53.7	14.2	14.1	257.9	204.2
35.7	18.5	3.9	3.6	70.3	51.8
28.0	8.4	2.1	2.1	38.3	29.9
					פקדונות עובר ושב
					פקדונות בלתי נזילים
					התחייבויות לחוץ לארץ
					פקדונות הממשלה
					הון עצמי
					חשבוניות אחרים, נטו
25.6	369.2	100.0	100.0	1,811.3	1,442.1
					סך הכל
חשבוניות מקבילים					
31.1	9.2			38.8	29.6
					יתרות של בנקים
					ובעבור בנקים
					התחייבויות של לקוחות
37.1	117.4			433.8	316.4
36.4	27.8			104.1	76.3
					וערבויות לחשבון לקוחות
					חשבוניות אחרים
36.6	154.4			576.7	422.3
					סך הכל
28.1	523.6			2,388.0	1,864.4
					סך הכל כללי

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.
** לרבות הבנקים להשקעות ולמשכנתאות.

חשובים היה שיעור הגידול גבוה יותר משיעור הגידול הכולל. ההון העצמי גדל ב־36 אחוזים והפקדונות הפחות נזילים, לרבות פקדונות תושבי חוץ (פת"ח), ב־41 אחוזים. בצד הנכסים חל גידול של 46 אחוזים ביתרות מטבע החוץ.

עלייה ניכרת חלה בייחוד בסעיפי החשבונות המקבילים — 37 אחוזים, בקירוב. בחלקה משקפת עלייה זו את הגידול במתן ערבויות, שליווה את התפשטות העיסוק ב"תיווך שטרות", לאחר ניכוי החשבונות המקבילים מגיע הגידול במאזן ל־25.6 אחוזים לעומת 25.4 אחוזים ב־1960. במשך השנה גדל מספר סניפי המוסדות הבנקאיים ב־94 לעומת 79 ב־1960 ו־42 ב־1959. החוק, המחייב קבלת היתר מנגיד בנק ישראל לצורך פתיחת סניפים חדשים, נכנס לתוקפו ב־24 במאי 1961. מראשית השנה עד למועד זה נפתחו 57 סניפים חדשים, ועד סוף השנה — עוד 37 סניפים נוספים, שהיו בתהליך הקמתם עוד בטרם נכנס החוק לתוקפו. שלושת הבנקים הגדולים הגדילו את מספר סניפיהם ב־44, הבנקים האחרים — ב־38, והאגודות השיתופיות לאשראי — ב־12. כתוצאה מכך חלה ירידה ניכרת במשקל שלושת הבנקים הגדולים בתוספת הסניפים, מ־57 אחוזים ב־1960 ל־47 אחוזים ב־1961, ובעצם היה מספר

לוח י"ד-21

המוסדות הבנקאיים ומניפיהם, 1955 עד 1961

סוף התקופה						
1961	1960	1959	1958	1957	1956	1955
3 הבנקים הגדולים						
3	3	3	3	3	3	3
333	* 289	244	219	193	114	104
משרדים ראשיים						
סניפים						
336	292	247	222	196	117	107
סך הכל						
בנקים אחרים						
23	23	22	22	22	22	21
149	* 111	83	72	67	61	52
משרדים ראשיים						
סניפים						
172	134	105	94	89	83	73
סך הכל						
אגודות שיתופיות לאשראי						
27	29	42	52	59	93	94
72	* 60	54	48	49	79	74
משרדים ראשיים						
סניפים						
89	89	96	100	108	172	168
סך הכל						
כל המוסדות הבנקאיים						
53	55	67	77	84	118	118
554	* 460	381	339	309	254	230
משרדים ראשיים						
סניפים						
607	515	448	416	393	372	348
סך הכל						

* מספרים מתוקנים.

**האשראי והפקדונות של המוסדות הבנקאיים לסוגיהם*, והמזומנים והיתרות שלהם
בבנק ישראל, 1955 עד 1961**

(אחוזים)

(סוף התקופה)

סך הכל	האגודות השיתופיות לאשראי	הבנקים האחרים	3 הבנקים הגדולים	
מזומנים ויתרות בבנק ישראל				
100	17	27	56	1955
100	13	22	65	1956
100	9	24	67	1957
100	9	25	66	1958
100	8	26	66	1959
100	8	25	67	1960
100	7	27	66	1961
הלוואות לציבור מהמוסדות הבנקאיים				
100	23	23	54	1955
100	24	22	54	1956
100	17	19	64	1957
100	16	21	63	1958
100	14	20	66	1959
100	12	21	67	1960
100	11	22	67	1961
פקדונות עובר ושב במטבע ישראלי				
100	21	25	54	1955
100	21	24	55	1956
100	15	24	61	1957
100	14	24	62	1958
100	13	23	64	1959
100	11	23	66	1960
100	11	25	64	1961
פקדונות אחרים				
100	22	24	54	1955
100	22	14	64	1956
100	13	19	68	1957
100	11	21	68	1958
100	9	22	69	1959
100	9	21	70	1960
100	7	21	72	1961

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

סניפיהם החדשים קטן מאשר ב־1960. שתי אגודות שיתופיות קטנות, ללא סניפים, חדלו להתקיים במשך השנה, לאחר שהתמזגו עם שני בנקים שונים.

מגמת הריכוזיות בפעילות הבנקאית, שהסתמנה בשנים האחרונות, פסקה בשנת 1961, ובמספר סעיפים עיקריים של המאזן המאוחד של המוסדות הבנקאיים אף היה משקל שלושת הבנקים הגדולים בירידה קלה. חלקם בסעיף המזומנים והיתרות בבנק ישראל ירד מ־67 ל־66 אחוזים, ובסעיף פקדונות עובר ושב בלירות ישראליות — מ־66 ל־64 אחוזים. בסעיף האשראי לציבור נשאר חלקם ללא שינוי — 67 אחוזים, ורק בסעיף הפקדונות הפחות גזילים עלה משקלם

לוח י"ד-23

ההכנסות וההוצאות של המוסדות הבנקאיים*, 1960 ו־1961

העלייה מ־1960 ל־1961		אחוזים		מיליוני ל"י	
אחוזים	מיליוני ל"י	1961	1960	1961	1960
הכנסות תפעוליות					
ריבית ועמלות על הלוואות					
21.9	15.5	57.0	60.3	86.2	70.7
ושטרוט שנוכו					
35.2	8.3	21.1	20.1	31.9	23.6
עמלות בעד שירותים					
44.3	10.2	21.9	19.6	33.2	23.0
בנקאיים					
הכנסות אחרות					
סך כל ההכנסות					
29.0	34.0	100.0	100.0	151.3	117.3
הוצאות תפעוליות					
שכר, משכורת ושירותים					
25.0	11.4	40.7	42.0	57.0	45.6
סוציאליים					
32.6	13.1	38.0	37.1	53.3	40.2
ריבית ששולמה על הפקדונות					
31.3	7.1	21.3	20.9	29.8	22.7
הוצאות אחרות					
סך כל ההוצאות					
29.1	31.6	100.0	100.0	140.1	108.5
התפעוליות					
27.3	2.4	60.2	70.9	11.2	8.8
הרווח התפעולי					
52.4	1.1	17.2	16.9	3.2	2.1
רווח־הון, נטו					
32.1	3.5	77.4	87.8	14.4	10.9
סך כל הרווחים**					
פרמיות על מניות הבנקים					
180.0	2.7	22.6	12.2	4.2	1.5
שנמכרו במשך השנה					
סך כל הרווחים					
50.0	6.2	100.0	100.0	18.6	12.4
וההכנסות מפרמיות					

* להוציא את בנק החקלאות לישראל.

** לפני הפרשה למס הכנסה ולמס חברות.

מ-70 ל-72 אחוזים. לעומת זאת הרחיבו הבנקים האחרים את פעילותם בקצב מהיר יותר במקצת, וכתוצאה מכך עלה משקלם במידת-מה במרבית סעיפיו העיקריים של המאזן המאוחד. תהליך ירידת משקלן של האגודות השיתופיות לאשראי בפעילות הכוללת של המוסדות הבנקאיים נמשך גם ב-1961. בסעיפיו העיקריים של המאזן המאוחד מגיע משקלן כיום ל-7 עד 11 אחוזים לעומת 20 אחוזים ומעלה בשנים 1955 ו-1956. מספר האגודות פחת מ-94 בשנת 1955 ל-27 בלבד ב-1961. מרבית האגודות שהתפרקו התמזגו עם בנקים, וחלק גדול מעסקיהן של האגודות הועברו בצורה זו לידי הבנקים. אולם גם קצב הגידול בפעילותן של האגודות הקיימות היה איטי מזה של הבנקים. ב-1961 ירד משקלן של האגודות, גם ללא קשר למיזוגן של שתי אגודות קטנות עם בנקים.

7. ההכנסות וההוצאות של המוסדות הבנקאיים

הפעילות המוגברת של המוסדות הבנקאיים ב-1961 התבטאה בעלייה תלולה בהכנסותיהם. ההכנסות התפעוליות של המוסדות הבנקאיים עלו ב-34 מיליון ל"י — גידול של 29 אחוזים לעומת 25 אחוזים ב-1960. עלייה ניכרת חלה בהכנסות מעמלות עבור שירותים בנקאיים וכן בהכנסות מסעיפים שונים, כגון ריבית על פקדונות בבנק ישראל, הכנסות מעסקות מטבע חוץ וכו'. סעיף ההכנסה העיקרי — ריבית ועמלות על הלוואות — עלה ב-22 אחוזים לעומת 18 אחוזים ב-1960.

ההוצאות התפעוליות עלו ב-32 מיליון ל"י, שהן 29 אחוזים, וכתוצאה מכך עלה הרווח התפעולי ב-2.4 מיליון ל"י, שהן 27 אחוזים. רווחי הבנקים עלו מ-7.9 מיליון ל"י ב-1960 ל-10.3 מיליון ל"י ב-1961, בעוד שרווחי האגודות השיתופיות לאשראי נשארו ללא שינוי — 0.9 מיליון ל"י.

נוסף לרווח התפעולי, היו למוסדות הבנקאיים רווחי הון בסך 3 מיליון ל"י לעומת 2 מיליון ל"י ב-1960. הרווח הכולל, לפני הפרשה למס הכנסה ומס חברות, גדל, איפוא, ב-1961 ב-3.5 מיליון ל"י או ב-32 אחוזים.